

GLAVA I

DRUŠTVENO-POLITIČKI POLOŽAJ VOJVODANSKIH MAĐARA OD UVODENJA MONARHODIKTATURE DO OKTROISANOG USTAVA (1929—1931)

1. PROGLAŠENJE MONARHODIKTATURE

Posle poznatih tragičnih događaja u Narodnoj skupštini krajem juna 1928, kada je prvak Radikalne stranke Puniša Račić ubio vođe Hrvatske seljačke stranke (Ante Radić, Stjepan Radić), kralj Aleksandar je užurbano radio na uvođenju svoje lične diktature. Ipak je prošlo pola godina dok je taj već ranije zamišljeni korak ostvaren. Pre svega, na unutrašnjopolitičkom terenu nastojao je da lidere pridobije za novi režim. Vođe četiri zemaljske partije (Aca Stanojević, lider Radikalne stranke, Ljuba Davidović — Demokratske, Anton Korošec iz Slovenske ljudske stranke i Mehmed Spaho — Jugoslovenska muslimanska organizacija) u suštini se nisu suprotstavile zavođenju vanparlamentarnog režima i formiranju »nepolitičke vlade na čelu sa vojnim licem«, mada su se njihovi stavovi bitno razlikovali. Neki od njih su tražili raspisivanje novih skupštinskih izbora da bi i na taj način došla do izražaja narodna volja o budućnosti zemlje i njenom državnom uređenju. Računalo se na razočaranost narodnih masa zbog stranačkih razmirica, koje su bile izvor mnogih nevolja. Bitno su se razlikovali, međutim, stavovi lidera opozicionih stranaka i tzv. Seljačko-demokratske koalicije (opozicioni savez Hrvatske seljačke stranke na čelu sa Vlatkom Mačekom i Samostalne demokratske stranke, čiji je lider bio Svetozar Pribićević), Vlatko Maček je, na primer, uoči uvođenja monarhodiktature bio dva puta u audijenciji kod kralja. On se u suštini takođe nije suprotstavio uvođenju vanparlamentarnog sistema i ukidanju Vidovdanskog ustava. Taj je čin smatrao samo privremenim i u izvesnom smislu kao preduslov za preuređenje zemlje tako što bi princip unitarističke države bio napušten u korist složene državne organizacije. On je, u stvari, izneo kralju predlog da se uspostave »državno-kulturno-istorijske individualnosti sa svojim sabori-

ma i vladama.«³² Izjasnio se za sedam posebnih jedinica: 1) Srbija, 2) Hrvatska, 3) Slovenija, 4) Bosna i Hercegovina, 5) Vojvodina, 6) Crna Gora i 7) Makedonija.³³ Svetozar Pribičević je bio samo jednom u kratkoj audijenciji kod kralja i njegov stav se u suštini razlikovao od predloga V. Mačeka. Tražio je ublaženo unitarističku državu sa širokim samoupravnim kompetencijama oblasti koje bi bile formirane.³⁴

Danas se već sa sigurnošću može tvrditi da kralj Aleksandar nije pozvao na konsultovanje nijednog lidera manjinskih građanskih stranaka, niti je bilo nekih ozbiljnih pokušaja ovih da sami izdejtstvuju prijem kod kralja, mada su obavešteni o kakvim promenama se radi. Svi oni su bili ubeđeni da uvođenje vanparlamentarnog sistema i ukidanje Vidovdanskog ustava neće značiti automatsku zabranu rada političkih partija.

Neposredan povod za uvođenje šestojanuarske monarhodiktature bila je ostavka koalicione vlade Antona Korošeca, 27. decembra 1928. g. Krizu vlade je izazvalo istupanje demokrata iz nje. Sve kombinacije i audijencije kod kralja, s namerom da se formira vlada, bez bitne promene postojećeg sistema, predstavljale su u izvesnom smislu samo zavaravanje javnog mnjenja, jer su već bile u toku i poslednje pripreme za uvođenje diktature.

Kralj Aleksandar je svoju diktaturu morao da osigura i od eventualnih mogućih komplikacija spolja. Zato je još u drugoj polovini 1928. započeta intenzivna diplomatska aktivnost da se politički činiooci u prijateljskim zemljama ubede u nužnost ovog koraka. S tim ciljem je izvedeno kraljevo putovanje u Francusku u decembru 1928. Diplomacija starog jugoslovenskog režima nije naišla na veće teškoće ni kod članica Male antante.

Posle tih temeljnih priprema, u prvim jutarnjim časovima 6. januara 1929. jugoslovenska i inostrana javnost obaveštene su o uvođenju monarhodiktature. To je učinjeno poznatom kraljevskom proklamacijom narodu. Kralj je ukidanje ustavno-parlamentarnog sistema i uzimanje celokupne vlasti u svoje ruke obrazložio činjenicom da je stranačko-parlamentarni život došao u duboku krizu i pretio da ugrozi samu državnu zajednicu. »Umesto da parlamentarizam razvija i jača duh narodnog i državnog jedinstva« — naglašava se u proklamaciji — »on ovakav kakav je počinje da vodi do duhovnog rasula i narodnog razjedinjenja«. »Parlamentarizam, slupotrebljen od zaslepljenih političkih strasti, postao je« — kaže se dalje — »smetnja za svaki plodni rad u državi«.

U proklamaciji se posebno ističe osnovni cilj novog režima u čuvanju ugroženog državnog i narodnog jedinstva.

Sastavljači kraljeve šestojanuarske monarhodiktature svakako su imali veliko razočarenje širokih narodnih slojeva zbog neprincipijelnih stranačkih borbi i u proklamaciji je naglašeno da se uvođenjem novog režima izlazi ujedno u susret »željama narodnih masa«. One su, rukovođene svojim

³² *Politika*, 5. I 1929. Spominje i T. Stojkov u nav. delo, 67—68.

³³ V. Maček, *In the Struggle for Freedom*, New York 1957, 123; Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, 108; T. Stojkov, nav. delo, 68.

³⁴ T. Stojkov, nav. delo, 68.

prirodnim i zdravim rasuđivanjem, već odavno nazirale da se više ne može ići putem kojim se do sada išlo.³⁵

Istoga dana kada je objavljena kraljevska deklaracija, bilo je obnarodovano nekoliko zakonskih tekstova u kojima je konkretizovano glavno načelo novog političkog stanja. Zakon o kraljevskom položaju i vrhovnoj državnoj upravi učinio je kralja nosiocem »sve vlasti u zemlji«. Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi još više je pooštrio dotada važeće odredbe zakona donetog još avgusta 1921. Zakon o izmenama i dopunama Zakona o štampi je predvideo strogu cenzuru od strane aparata monarhoidiktature. Tekst o izmenama i dopunama Zakona o opštinskim i oblasnim samoupravama ukinuo je samoupravu u opštinama.³⁶ Odmah iza ovoga usledio je i Zakon o Državnom sudu za zaštitu države, kojim se određuje obrazovanje specijalnog suda za krivce političke prirode.³⁷

Već je u zakonskim odredbama objavljenim 6. januara 1929. bilo propisano rasturanje udruženja koja nose »versko ili plemensko« obeležje. Time je, u stvari, nagoveštena zabrana rada svih političkih stranaka.

2. POKUŠAJI STABILIZACIJE NOVOG REŽIMA I MAĐARI

Kao što je poznato, novu vladu je formirao dotadašnji aktivni general i komandant Gande kralja Aleksandra, Petar Živković lično veoma odan vladaru. Kralj se posebno zalagao da u vladi budu zastupljeni u određenom broju, sem Srba, Hrvati i Slovenci, kao i pojedini do tada već afirmisani političari iz zemaljskih političkih stranaka. Oni su po svome političkom ubeđenju pripadali desnom krilu tih stranaka i bili poznati po svojim bliskim vezama sa dvorom (N. Uzunović, B. Maksimović — radikali, i V. Marinković, K. Kumanudi — demokrati). Hrvatska seljačka stranka nije bila zastupljena ni jednim od svojih eminentnih pristalica, ali su najvažniji privredni resori (finansije, trgovina, industrija i poljoprivreda) bili ustupljeni trojici poznatih privrednika Hrvata koji su imali razgranate poslovne veze u zemlji i inostranstvu, naročito u Francuskoj. Vladajući krugovi su preko njih nameravali da pribave inostrane kredite. Slovenska ljudska stranka u novoj vladi bila je zastupljena svojim liderom i predsednikom poslednje vlade iz predjanuarskog perioda A. Korošcem. On je, međutim, u oktobru 1930. podneo ostavku i prešao u tabor političke opozicije.³⁸ Takvim sastavom vlade kralj je želeo da dokaže domaćem i inostranom javnom mnjenju da je uvođenje njegove diktature naišlo na odobravanje, sem Srba, i u redovima Hrvata i Slovenaca.

Protiv uvođenja diktature nije javno digao svoj glas ni jedan partijski funkcioner građanskih političkih stranaka. Jedino je, kao što je poznato,

---

³⁵ *Službene Novine Kraljevine SHS*, 6. I 1929, Proklamacija »Mome dragom narodu, svima Srbima, Hrvatima i Slovencima« (Spominje i T. Stojkov nav. delo, 72).

³⁶ *Službene Novine Kraljevine SHS*, 6. I 1929.

³⁷ Isto, 8. I 1929.

³⁸ T. Stojkov, nav. delo, 72—88.

ilegalna Komunistička partija Jugoslavije najenergičnije osudila ovaj korak kralja i vladajućih krugova u Beogradu.

Ni u redovima širokih narodnih slojeva nije bilo nikakvih otpora uvođenju diktature. Čak se u jednom delu naroda u početnoj fazi diktature verovalo da će novi režim doprineti prestanku neprincipijelnih partijsko-političkih borbi, sređivanju ekonomskih prilika u zemlji. No i pored takvog stava i iluzija dela širokih narodnih slojeva, diktatura je imala veoma usku društvenu bazu. Nju je podržavao samo gornji sloj građanskog društva, uglavnom krupna buržoazija, koja je svoje interese mogla osigurati samo u sistemu »vladavine čvrste ruke«.

Posle uvođenja diktature, iz cele zemlje vladaru su stizali pozdravni telegrami u kojima su neke političke, privredne i kulturne organizacije odobravale ovaj njegov korak i obećale punu podršku. Vojvođanska građanska štampa, na primer, registrovala je da su privredne i kulturne organizacije Novog Sada takođe uputile pozdravni telegram kralju Aleksandru.³⁹

Vojvođanska mađarska manjinska građanska štampa ni pre a ni posle uvođenja kraljevske monarhodiktature ništa nije pisala o stavu lidera Zemaljske mađarske stranke i o držanju mađarskih narodnih slojeva na području Vojvodine. Teško je pretpostaviti da su taj korak kralja vođe ZMS primile sa odobrenjem, jer su u tome, svakako, videle pogoršanje položaja mađarske nacionalne manjine.

Mađarska manjinska građanska štampa se, zbog mogućih administrativnih mera vlasti, uzdržala od bilo kakve ocene i komentara o vanrednim političkim događajima u zemlji posle 6. januara 1929. Štampa je redovno objavljivala na srpskohrvatskom i mađarskom jeziku kraljevu proklamaciju, kao i nove zakone o državnom uređenju i administraciji. Isto tako je objavljena i prilično štura vest o tome da nova vlada želi da ostvari istinsko jugoslovensko jedinstvo.⁴⁰ Mađarska manjinska građanska štampa nedelju dana posle uvođenja diktature nije objavila nijedan sopstveni komentar i ocenu o pređenom putu parlamentarizma i partijsko-političkih borbi. Na taj način je ona želela da izbegne eventualne kasnije kritike da je odobravala zabranu političkih stranaka. Nedelju dana po uvođenju diktature, međutim, u subotičkom dnevnom listu *Bácsmegyei Napló* je objavljen uvodni članak pod naslovom *Sumrak stranaka*. Ali, negativna ocena o partijskim parcijalnim i besprincipijelnim borbama bila je veoma oprezna i uopštena.⁴¹ Kao što je već rečeno, u zakonskim odredbama objavljenim 6. januara 1929. pred-

³⁹ *Bácsmegyei Napló*, 10. I 1929, 3.

⁴⁰ *Bácsmegyei Napló*, 8. I 1929, 1—4.

⁴¹ *Bácsmegyei Napló*, 12. I 1929, 1—2; 13. I 1929, 1. U nekim mađarskim manjinskim listovima neposredno posle uvođenja diktature objavljeno je saopštenje Odeljenja za zaštitu države Ministarstva unutrašnjih poslova da Nemačka i Zemaljska mađarska stranka neće biti zabranjene (*Hírlap*, 10. I 1929).

Prvih dana diktature, skupštine gradskih poglavarstava i opštinskih predstavništava sazvale su vanredne sednice na kojima je jednoglasno odobren ovaj kraljevski čin. U nekim mestima, na sednicama tih tela, članovi mađarske i nemačke narodnosti dali su izjave da »sa dubokom podaničkom lojalnošću pozdravljaju N. V. Kralja«. Takvu izjavu, na primer, dalo je šest Mađara i Nemaca, članova Gradskog poglavarstva na vanrednoj sednici 7. II 1929. godine u Somboru. (Istorijski Arhiv Sombor — IASO, Zapisnik Gradskog poglavarstva za 1929).

viđeno je raspuštanje udruženja koja nose obeležje »versko ili plemensko«. Time je, u stvari, signalizovana zabrana svih političkih stranaka, pa i ZMS. Na osnovu toga se moglo zabraniti rad svakog udruženja ili društva (kulturno-prosvetnog ili ekonomskog karaktera), jer su se u njima okupljali građani mađarske narodnosti, tj. bile su organizacije »plemenskog karaktera«. To se odnosi i na organizacije prosvetno-kulturnog karaktera koje su formirane i na verskoj osnovi (na primer, katoličke i reformatorske čitaonice, katolička momačka društva itd.).

Na osnovu spomenutog zakona, krajem januara 1929. zabranjene su sve političke partije. To je učinjeno tako što je vođstvu političkih stranaka uručena odluka o zabrani rada, a stranačke arhive i prostorije su im zapečaćene.⁴²

List *Bácsmegyei Napló* je ovaj događaj, a posebno slučaj ZMS notirao samo kratkim saopštenjem. Centralna uprava Stranke je bila smeštena u Subotici, pa se i vest o sprovođenju zabrane odnosila na subotičku organizaciju. Odluka o zabrani političkih partija u Subotici je sprovedena 24. januara 1929. a izvršilac je bio gradski policijski kapetan Lazar Turanov.⁴³

3. SPOLJNOPOLITIČKI ČINIOCI KOJI SU UTICALI NA POLOŽAJ MAĐARA

Posle uvođenja šestojanuarske monarhodiktature i težnje kralja i vladajućih krugova u Beogradu da uspostave unitarističku državu i integralno jugoslovenstvo, nacionalne manjine nisu imale nikakvog izgleda za poboljšanje svog društveno-političkog i ekonomskog položaja. Svakako je veoma negativan predznak to što kralj u svom programu nijednom rečju nije spominjao nacionalne manjine. Ni posle, u zvaničnim izjavama ili intervjuima vladara, predsednika vlade i drugih predstavnika vladajuće garniture u Beogradu i u Bačkoj niko se nije osvrnuo na ovo inače složeno pitanje.

Sem unutrašnjopolitičkih, i spoljnopolitički faktori, prvenstveno odnosi između Mađarske i Jugoslavije, uvek su imali neposrednog uticaja na položaj mađarske nacionalne manjine.

Nova jugoslovenska vlada, a posebno predsednik Petar Živković, pokazuje izvestan pacifizam prema Mađarskoj. Vlada je znala da je severni sused najviše zainteresovan za položaj mađarske nacionalne manjine. Zato je, prilikom jednog protokolarnog susreta sa mađarskim poslanikom u Beogradu, Forsteru izjavio da će radikalno izmeniti svoj stav prema mađarskoj manjini, a da će se isto tako zauzeti i u pitanjima agrarne reforme.⁴⁴ Ova izjava je, međutim, data u razgovoru u četiri oka, a predsednik vlade nije našao za shodno da to ponovi i pred predstavnicima sredstava javnog informisanja.

---

⁴² *Politika*, 25. I 1929.

⁴³ *Bácsmegyei Napló*, 25. I 1929, 4.

⁴⁴ Mađarski zemaljski arhiv (OL) Küm. pol. 16, 1929, 382, 28—29), Izveštaj poslanika Forstera Ministarstvu unutrašnjih poslova.

Posle takvog za mađarsku diplomatiju pomalo i neočekivanog uspeha, poslanik Forster je dobio nalog od svoje vlade da se nastave dobri odnosi, ako i jugoslovenska vlada pokaže dobar stav prema mađarskoj manjini.⁴⁵

Između Jugoslavije i Mađarske uskoro su bili ratifikovani trgovinski ugovori i železnička konvencija.

I u daljem istupanju poslanik Forster je više puta izjavio kroz lične kontakte sa ministrom inostranih poslova Vojom Marinkovićem da problem manjina otežava stvaranje zaista dobrih odnosa. Marinković je strpljivo saslušao žalbe, ali je izjavio da slučajeve lošeg postupanja sa Mađarima treba shvatiti kao lokalne mere protiv revizionističke propagande, a ne kao manifestaciju opšteg opredeljenja postojećeg političkog sistema.⁴⁶

Stvaranje dobrih odnosa u velikoj meri je otežavano time što je Mađarska bila u savezu sa Italijom, koja je takođe imala revizionističke teritorijalne opservacije na račun Jugoslavije. Sa druge strane, Jugoslavija se, kao član Male antante, odlučno suprotstavljala teritorijalnim zahtevima na svoj račun. Oslanjala se naročito na Francusku, koja se nije uvek pokazivala kao pouzdani saveznik, naročito u pogledu nepovredivosti Versajskog ugovora o miru. Mađarski revizionistički krugovi su zato polagali velike nade u pobedu laburista u Engleskoj jer su računali na njihov elastičniji stav po manjinskom pitanju.

Obećanje jugoslovenske vlade, u službenim kontaktima sa mađarskim poslanikom Forsterom, da će u osnovi izmeniti manjinsku politiku, bilo je u skladu sa opštim porastom interesovanja za ovo pitanje u celoj Evropi, pogotovo kada se nemačka vlada sve otvorenije zalagala za povoljno rešenje manjinskih pitanja u nizu evropskih zemalja.

Novi jugoslovenski školski zakon je saopšten javnosti još pre uvođenja diktature u oktobru-novembru 1928. Taj zakon je u redovima mađarske i nemačke manjine izazvao veliko nespokoјstvo.

Sa strane službene Mađarske, žalbe protiv ovog zakona su kod Društva naroda u Ženevi iznete još krajem 1928. g. Po obrazloženju tih žalbi, mnogi novi propisi su bili neprihvatljivi za manjine i protivni međunarodnim obavezama. Tako su škole imale da rade na službenom, srpskohrvatskom jeziku, a u manjinskim krajevima mogli su se osnivati »paralelni razredi«. Naravno, moglo se već računati da za ove razrede neće biti uvek dovoljno materijalnih sredstava, a možda ni »potrebe«.⁴⁷

Naravno, nije se tu sad radilo samo o školskom zakonu, nego i o svim onim teškoćama koje je diktatura nanosila ostalim građanima Jugoslavije. Već prvih dana posle uvođenja šestojanuarske monarhodiktature, područne lokalne vlasti u Bačkoj i Banatu su posvetile posebnu pažnju sistematskoj kontroli opšteg političkog raspoloženja mađarskog manjinskog stanovništva i o tome su detaljno izveštavale svoje pretpostavljene. O tome raspoložemo mnogobrojnim sačuvanim dokumentima, ali samo za područje Banata, od-

⁴⁵ OL, Küm. pol. 17/7, 1929, 382; spominje i Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918—1933*, Beograd 1971, 386.

⁴⁶ V. Vinaver, nav. delo, 397.

⁴⁷ OL, Küm, res. pol. 16, 1928, 610, 685, 720, 786, Forsterovi izveštaji od 21. X, 17. XI, 29. XI 1928, (spominje i V. Vinaver, nav. delo, 402).

nosno Beogradske oblasti. Na žalost, dokumentacija organa vlasti u Bačkoj oblasti nije sačuvana. Postupak vlasti je počivao na istovetnim političkim principima, pa zato i možemo da formulišemo slične zaključke za sva područja (Bačka i Banat), jer je u Sremu broj Madara bio beznačajan.

ZMS bila je rasformirana na području sadašnje Vojvodine u drugoj polovini januara 1929. g., u vreme kada je ta odluka bila sprovedena i u odnosu na ostale političke stranke. Manjinska štampa o toj zabrani je obavestila svoju javnost samo u formi kratkih saopštenja, bez ikakvih komentara, protesta i u kontekstu sa zabranama ostalih političkih stranaka. O sprovođenju naredbe o zabrani ZMS, odnosno njenih mesnih organizacija na području Bačke i Banata, ima više podataka u sačuvanoj arhivskoj građi.⁴⁸ Predsedništvu Stranke, kao i mesnim upravama, u skladu sa uobičajenim postupkom, bila su uručena pismena rešenja o zabrani daljeg rada. Prostorije su zapečaćene, »a imovina i arhiva zaplenjene«. Ova naredba je bila sprovedena bez ikakvih incidenata, niko nije pružio ni najmanji otpor. Lokalne vlasti tih dana svojim pretpostavljenima su dostavljale izveštaje o povoljnom političkom raspoloženju naroda i prijateljskom dočeku organa koji su sprovodili u život naredbu o zabrani političkih stranaka. Tih dana je, svakako, još prisutna u narodu izvesna iluzija da zabrana političkih stranaka predstavlja ujedno i kraj društvenim nevoljama koje su prouzrokovale nepomirljive i neprincipijelne partijsko-političke borbe u protekloj deceniji. Takvih iluzija bilo je, svakako, i kod vojvođanskih Madara, mada su one pomešane sa strahom od budućnosti. Posle temeljnog proučavanja sačuvane arhivske građe, došli smo do zaključka da je nastavljena politička praksa vladajućih krugova u Beogradu u odnosu na nacionalne manjine neslovenske pripadnosti (Nemci, Mađari i Rumuni). Ta politika je počivala na istovetnim principima, ali se ipak manifestovala različito a u izvesnom smislu razlikovala se po vremenskim periodima. Rumunska nacionalna manjina bila je malobrojna, njena ekonomska baza slaba, a inteligencija malobrojna. Osim toga, Jugoslavija i Rumunija su bile članice Male antante, te je postojao i obostrani interes da vojno savezništvo ne remete trzavice kojih je ipak bilo (oko položaja nacionalnih manjina Rumuna u Jugoslaviji ili Srba u Rumuniji).

Nemačka nacionalna manjina, u celini uzevši, sa aspekta nacionalnih interesa vladajućih krugova u Beogradu ocenjena je kao neloyalna po državnoj sigurnosti. Međutim, ona je bila cenjena kao zajednica koja solidno

---

⁴⁸ Doduše, Leon Deak (Deák Leon), advokat iz Sombora i jedan od rukovodilaca bivše Zemaljske mađarske stranke (za vreme hortijvske mađarske okupacije u Bačkoj bio veliki župan Bačko-bođroške županije, posle oslobođenja je proglašen za ratnog zločinca i osuđen na smrt) uložio je žalbu Ministarstvu unutrašnjih poslova zbog zabrane Stranke, ali bez ikakvog rezultata (*Hirlap*, 21. II 1929).

Veliki župan Bačke oblasti Anton Vildović, 26. I 1929. poslao je telegram velikom županu Beogradske oblasti da je na osnovu Zakona o javnoj bezbednosti rasturio ZMS, čija je centrala u Subotici, kao i Nemačku stranku sa sedištem u Novom Sadu. Ujedno ga je molio da izda potrebno uputstvo za rasturanje mesnih organizacija tih političkih partija, ukoliko postoje u poverenoj mu oblasti. (AV, Fond Dunavske banovine — FDB. Drugo odeljenje (II) pov. br. 107/1929).

doprinosi privrednom unapređenju zemlje, a posebno Vojvodine. Imovinsko-posedovni odnosi kod Nemaca su bili nešto povoljniji nego kod ostalih naroda. Oni su većinom važili kao napredni ratari i dobre porezne platiše.

Nemačka je početkom tridesetih godina, pre dolaska Hitlera na vlast, imala već značajnu ulogu na evropskoj spoljnopolitičkoj sceni. Ona se odlučno izjasnila za poboljšanje položaja svojih manjina u drugim zemljama. Tu okolnost su vladajući krugovi u Beogradu morali, svakako, da uvažavaju. Osim toga, Nemačka se nije graničila sa Jugoslavijom, pa nije imala ni teritorijalne pretenzije na njen račun. Svi ti faktori su bitno uticali na tretiranje nemačke nacionalne manjine od strane vladajućih krugova u Beogradu.

Položaj mađarske nacionalne manjine bitno su odredili i mađarsko-jugoslovenski međudržavni odnosi. Posebno značenje je imala činjenica da je mađarska vlada, na čelu sa Ištvanom Betlenom, 1928. godine i zvanično bila za izmenu granica uspostavljenih Trijanonskim ugovorom o miru (4. juna 1920). Vladajući krugovi u hortijevskej Mađarskoj bili su ubeđeni da jedna tačka spomenutog ugovora omogućuje pokretanje političke akcije za mirnu reviziju. Godine 1928. formirana je u Mađarskoj i tzv. Revizionistička liga, koja je imala svoje sekcije na Zapadu. One su razvijale živu propagandu, izdavale razne publikacije, brošure i pamflete kojima su eminentni predstavnici tadašnjeg kulturnog života Mađarske pokušali da uvere evropsko javno mnjenje u potrebu ispravljanja nepravdi nanesenih Mađarskoj Trijanonskim mirovnim ugovorom. Naravno, jugoslovenska vlada i ostali politički krugovi u zemlji bili su zabrinuti zbog takvog razvoja događaja u Mađarskoj. Ozbilino su se plašili da revizionistički i iredentistički duh i propaganda ne zaraze mađarsku nacionalnu manjinu u Jugoslaviji.

Beograđski vladajući krugovi, svakako, želeli su da stvore uslove za »depolitizaciju« mađarske nacionalne manjine i da je izoluju od uticaja svake revizionističke propagande iz Mađarske. Zato je i zabranjen rad tadašnjih političkih stranaka. Posle zabrane ZMS, oni koji su bili u centralnom rukovodstvu bili su prinuđeni da se povuku iz političkog života. Tako je bilo i sa liderima mesnih organizacija. Oni su bili pod policijskom prisilom i pazilo se na svaki njihov korak. Skoro niko od njih nije dobio u to vreme pasoš radi putovanja u Mađarsku, čak ni kada je takvo putovanje bilo potrebno radi lečenja.⁴⁹

Sačuvana je dokumentacija upravnih organa o konkretnim primerima širenja revizionističkog i iredentističkog duha među Mađarima na području tadašnje Vojvodine. Po svoj prilici, ta propaganda je imala samo mršave rezultate. Ipak su vlasti ozbiljnu opasnost videle u širenju propagande iz Mađarske preko sredstava javnog informisanja, a prvenstveno radija. Lo-

---

⁴⁹ Jedan od lidera bivše Zemaljske mađarske stranke Deneš Štrelicki žalio se, na primer, u proleće 1929. godine mađarskom poslaniku Forsteru da živi pod policijskom prisilom i da mu ne daju pasoš za Mađarsku radi neophodnog lečenja. (V. V in a ver, nav. delo, 402).

kalne vlasti se u svojim izveštajima stalno žale na nemoć da ovu propagandu efikasno kontrolišu i suzbiju.⁵⁰

U prvom periodu posle uvođenja šestojanuarske diktature vlasti su preduzimale mere da osujete mađarsku obaveštajnu službu na području sadašnje Vojvodine. Da bi sprečile podrivačku delatnost spolja, uvele su strogu kontrolu prelaska preko granice i ograničavale izdavanje pasoša za putovanja u Mađarsku, prvenstveno licima mađarske narodnosti. Isto tako, vlasti nisu davale dozvole za ulazak iz Mađarske nekadašnjim činovnicima i oficirima, naročito onima koji su bili poreklom iz Vojvodine.

U kategoriju najsumnjivijih ubrojana su i lica mađarske narodnosti koja su svoju decu školovala u Mađarskoj. Pogotovo su bili sumnjivi opštinski i državni službenici mađarske narodnosti, pa je bilo i predloženo da se takvi činovnici otpuste iz službe.⁵¹

U izveštajima su više puta naglašeni pasivno držanje mađarske inteligencije i njen stav iščekivanja daljeg raspleta u unutrašnjoj politici. Načelnik Starobečejskog sreza je, na primer, opasnost od širenja mađarske propagande i negovanja mađarskog duha video u delatnosti raznih društvenih ustanova koje su sprovodile kulturno-prosvetnu delatnost (nastupanje raznih pevačkih horova i prikazivanje pozorišnih komada diletantskih dramskih sekcija). Smatralo se da se time veoma vešto širi mađarska kultura, koju pojedinci smatraju superiornijom od kulture drugih narodnosti.⁵²

Opštu političku klimu u međunacionalnim odnosima nije ocenio povoljnom ni gradonačelnik Sente u svom izveštaju upućenom velikom županu Beogradske oblasti. Sa žaljenjem je on konstatovao da su Mađari meštani u poslednje vreme (kraj januara 1929) pojačali svoju aktivnost na kulturnom i političkom polju, a za lokalni list *Szentai Újság* kaže da je uvek bio u službi mađarske nacionalističke propagande.

Sem mađarske inteligencije, lokalne vlasti su u kategoriju »nelojalnih građana« uvrstile i katoličke sveštenike koji, po oceni izveštača, često zaboravljaju na »svoju duhovnu dužnost« i sa propovedaonice drže čisto »revizionističke« govore.

Gradonačelnik ujedno sa žaljenjem konstatuje da je revizionističku propagandu putem radio-talasa skoro nemoguće kontrolisati, a najmanje sprečiti. On lek za to vidi jedino u strogom vođenju računa o tome kome se izdaju odobrenja za držanje radio-aparata. Iste rigorozne mere predlagao je i prilikom izdavanja pasoša radi putovanja u Mađarsku.⁵³

Stizali su i drugi izveštaji sa sličnim ostrim ocenama o nepovoljnom držanju pripadnika mađarske narodnosti. Sreskog načelnika Kikindskog sreza je zabrinjavalo držanje mađarske inteligencije, za koju je tvrdio da je i dalje privržena Mađarskoj. Ovo je pokušao da objasni tumačenjem da

---

⁵⁰ Gradonačelnik Sente, na primer, u svom izveštaju velikom županu Beogradske oblasti naznačio je da je u gradu tada bilo registrovano 200 radio-aparata, a kod Srba samo 18. (AV, FBO pov. br. 114/1929).

⁵¹ AV, FBO, Izveštaj sreskog načelnika Bečejskog sreza velikom županu, pov. br. 114/1929.

⁵² AV, FBO, pov. br. 114/1929.

⁵³ AV, FBO, pov. br. 114/1929.

su Mađari do 1918. bili vladajuća nacija i superiorni, a sada smatraju da su porobljeni.⁵⁴

Gradska policijska kapetanija u Kikindi dostavila je sličan izveštaj velikom županu Beogradske oblasti i takođe predložila nekoliko neophodnih mera da bi se javna bezbednosna situacija poboljšala. Ona je, pre svega, predložila da radio-aparate (odobrenje za držanje radio-aparata) ubuduće treba dati samo poverljivim Mađarima.

Taj organ je konstatovao da Mađari svoju nacionalnu svest i dalje neguju putem filmova. Predlaže zato zabranu mađarskih tekstova na filmovima.

On smatra da je mađarske novčane zavode moguće efikasno sprečiti samo ako se daje odobrenje za nove a postojeći da se strogo kontrolišu. Policijska kapetanija u Kikindi je predlagala strogu cenzuru i kontrolu štampe koja je izlazila na mađarskom jeziku. Isti organ, nadalje, najveću opasnost vidi u postojanju industrijskih preduzeća koja su primala na posao samo Mađare i mađarizovane Nemce.⁵⁵

Veliki župan Beogradske oblasti je, posle pristizanja takvih izveštaja, stekao ubeđenje da političko-bezbednosna situacija na njegovom upravnom području nije dobra i u tom smislu je napisao svoj dopis Ministarstvu unutrašnjih dela. Stvorio se utisak da je opštepolitička klima kod mađarske nacionalne manjine vrlo negativna.⁵⁶

Opasnost od revizionizma i iredentizma, po oceni vladajućih krugova u Beogradu, stalno je bila prisutna. U prvim mesecima diktature bilo je zabranjeno unošenje (sem novina i razne štampane publikacije) svih književnih dela i raznih revijskih časopisa ako su imali političku sadržinu. Razni akviziteri, koji su ranije dobili odobrenje za prodaju publikacija, bili su proglašeni za nepoželjne na teritoriji Jugoslavije. Plaćali su novčanu globu, bili sumnjičeni da su u vezi sa mađarskom obaveštajnom službom, pa i proterivani iz zemlje.⁵⁷

Na raznim zabavama su strogo zabranjene pesme koje su na izvestan način prikazivale junaštvo vojnika koji su se borili u austro-ugarskoj armiji. Procenjeno je da takve bezazlene pesme mogu kod nekih da probude revizionistički duh.⁵⁸

---

⁵⁴ AV, FBO, pov. br. 114/142/1929.

⁵⁵ AV, FBO, pov. br. 114—64/1929.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Veliki župan Beogradske oblasti, na primer, 15. III 1929. uputio je okružnicu svojim podređenim organima da su se u okolini Batine pojavili mađarski agenti, koji prodaju jevtine knjige. Po izveštaju, ta lica su sumnjiva i verovatno su na vezi sa mađarskom obaveštajnom službom. Jedan je od njih kažnjen sa 500 dinara, a posle prebačen preko granice. Veliki župan u daljem delu raspisa daje uputstvo da takav postupak treba primeniti svugde u sličnim slučajevima. (AV, FBO, pov. br. 242/1929).

⁵⁸ U Budimpešti, na primer, u to vreme bila je veoma popularna pesma »Harminkettes baka vagyok én« (Ja sam vojnik 32-og puka). Puk je bio sastavljen uglavnom od vojnika Budimpeštanaca i borio se na raznim frontovima. Uskoro i u Bačkoj i Banatu, u nekim mestima po kafanama počeli su da pevaju spomenutu pesmu, koja je, međutim, bila brzo zabranjena. (AV, FBO, pov. br. 222/1929).

Vlastima se kao latentna opasnost širenja mađarskog revizionizma činilo svako masovno političko okupljanje koje je moglo eventualno uticati na pripadnike mađarske nacionalne manjine u Vojvodini. Takvih skupova je u jesen 1929. u mađarskom glavnom gradu bilo više, ali su po svoj prilici kod vojvođanskih Mađara imali slabog odjeka.⁵⁹ Vlasti su u svojim izveštajima potvrdile da od ovdašnjih Mađara niko nije prisustvovao ni spomenutim političkim manifestacijama u Budimpešti.⁶⁰ Isto tako je utvrđeno da niko nije ilegalno prikupljao novac za list *Magyarország*, organ mađarskih revizionista. Konstatovano je da nisu primećeni ni pokušaji prikupljanja pretplatnika za list *Magyarság*.

Ministarstvo unutrašnjih poslova je 20. juna 1929. uputilo raspis u kojem upozorava područne organe na neke revizionističke akcije koje potiču iz Mađarske. Pojedinci, navodno, u mestima nastanjenim Mađarima dobijaju nekakve ekserčice za posvećenje zastave za reviziju Trijanonskog ugovora o miru. Takvu okružnicu je dobio i veliki župan Beogradske oblasti. Posle izvršene temeljite istrage, međutim, usledio je njegov negativan odgovor, da je istraga ostala bez rezultata.⁶¹

Iz sačuvane arhivske građe upravnih organa vlasti vidi se da je u tom periodu bilo i nekih otvorenih antidržavnih istupa pojedinaca koji su vređali poredak i kralja u pripitom stanju. Međutim, retko su takvi prestupi imali neku revizionističku ili iredentističku boju. Takvih antidržavnih gestova ipak nije bilo više nego u drugih narodnosti.⁶²

U prvoj godini diktature, do decembra iste godine, bilo je i špijunskih afera protiv nekih vojvođanskih Mađara: da su se bavili špijunažom u kōrist susedne Mađarske.⁶³

---

⁵⁹ Po službenim izveštajima, u Budimpešti su revizionistički krugovi od 22. do 24. VIII organizovali nekakav kongres svih Mađara. Po vlastima, postojala je mogućnost da će na tom skupu učestvovati i predstavnici Mađara iz Jugoslavije. Izdato je strogo uputstvo da uskrate pasoše onima u čiju lojalnost se i najmanje sumnja. U odgovornima koji su poslali velikom županu, međutim, zaključuje se da nije primećena nikakva propaganda u tom smislu i da na spomenutom kongresu od Mađara iz Jugoslavije, po svoj prilici, niko nije učestvovao. (AV, FBO, pov. br. 684/1929).

⁶⁰ AV, FBO, pov. br. 1151/1929.

⁶¹ AV, FBO, pov. br. 1576/1929.

⁶² AV, FBO, pov. br. 1303/1929.

⁶³ *Bácsmegyei Napló*, 18. I 1929, 2. Pred Sud za zaštitu države u Novom Sadu 1929. bilo je izvedeno ukupno 50 lica mađarske narodnosti, a sledeće godine 35. Većina ih je, međutim, bila optužena zbog učešća u revolucionarnom radničkom pokretu, a ostali zbog vređanja vlasti i davanje antidržavnih izjava.

Javno tužilaštvo Okružnog suda u Subotici 1930. godine podiglo je optužnicu protiv Ištvana Benčika (Bencsik István) i Jožefa Varge (Varga József) i njegove supruge. Benčik je dobio 2 godine. Bila je optužena za špijunažu još i Sofija Jegeš (Jeges Zsófia). (Istorijski Arhiv Subotica — IASU, Okružni sud Subotica — OSU, br. 117 i 252/1929).

U Okružnom sudu u Somboru 1930. godine bilo je održano suđenje Jožefu Čapo (Csapó József) iz Batine i njegovim saučesnicima zbog špijunaže. (IASO, Okružni sud Sombor — OSO br. 216, 1930).

Bilo je još osuđeno i 8 lica mađarske narodnosti zbog promađarske propagande i vređanja jugoslovenske vojske. (IASO br. 759, 1017, 2206, 2589, 2630 — 1929 i 345, 1093 — 1930).

Stav vlasti, sumnjičav u lojalnost većine Mađara u Vojvodini, kao i u drugim delovima zemlje, ostao je uglavnom neizmenjen. Konstatuje se, naime, u pojedinim izveštajima da je mađarska nacionalna manjina u političkom pogledu sasvim mirna, a na ekonomskom polju da pokazuje zapaženu agilnost. Ocenjuje se, nadalje, da Mađari ne čine protivzakonita dela, da svoje građanske obaveze besprekorno ispunjavaju, ali da je »neizmenjena njihova tradicionalna mržnja prema Slovenima«. Dodaje se ipak da se na svim linijama oseća poboljšanje. Posebno se polaže veća nada u mlađu generaciju Mađara i ispoljavanje veće lojalnosti sa njihove strane, dok se od starije generacije »ne očekuje nikakav progres«.⁶⁴

Interesantno je pratiti izveštaje područnih organa vlasti Drugom odeljenju Banske uprave Dunavske banovine (Odseku za javnu bezbednost) koji se odnose na 1930. godinu. Ti izveštaji su često i kontradiktorni. O političkom držanju Mađara pojedini izveštači nemaju pozitivno mišljenje i ocenjuju da su oni i dalje neraspoređeni prema državi i poretku, ali da oni to svoje nezadovoljstvo, čak mržnju, vešto prikrivaju. Po tim izveštajima, jedan od uzroka nezadovoljstva leži i u sprečavanju putovanja u susednu Mađarsku. Čak i tako konceptirani izveštaji notiraju činjenicu da su pozicije onih koji stoje na otvorenim nacionalističkim opredeljenjima sasvim oslabiljene i da se očekuju dalja pozitivna kretanja u istom pravcu. Ovome, navodno, u dobroj meri doprinosi i okolnost da je ekonomska situacija u Jugoslaviji mnogo bolja nego u Mađarskoj.⁶⁵ Drugi izveštaji konstatuju da nacionalne manjine u poslednje vreme pokazuju sve veću lojalnost i da je politička i bezbednosna situacija u tim sredinama dobra. Izveštaj koji je dostavljen iz Sombora navodi da bivše vođe ZMS u gradu pokazuju izvesnu agilnost, da drže sastanke, ali da narod slabo obraća pažnju na njih i da su izgubili skoro svaki raniji uticaj.⁶⁶

Istini za volju treba istaći i to da je u službenim izveštajima u toku 1930. bilo registrovano i više slučajeva »antidržavnih istupa pojedinaca« iz redova mađarske narodnosti nego prethodne godine. Treba, međutim, odmah napomenuti da su i ti slučajevi predstavljali stalni rast nezadovoljstva širokih narodnih masa prema monarhodiktaturi. Postepeno su nestale iluzije koje su bile prisutne u nekim sredinama da će diktatura posle raspuštanja partija i završetka međupartijskih antagonizama koji su zatrovali javni život, vratiti tok svakodnevice u normalan kolosek. Međutim, od toga se skoro ništa nije ostvarilo. Stoga je diktatura postajala sve nesnosnija, ljude je terala u pasivizaciju, čak i u apatiju. A privredna situacija iz dana u dan je postajala sve teža, jer posledice svetske privredne krize sve više su zahvatale i Jugoslaviju. Broj nezaposlenih ili onih koji su radili sa polovinom radnog vremena naglo je rastao. Ljudi su svoje slobodno vreme često pro-

---

⁶⁴ Izveštaj Gradskog predstavništva iz Subotice Banskoj upravi Dunavske banovine u novembru 1929, (AV, FDB, II, br. 60 834/1929).

⁶⁵ AV, FDB, II, br. 21144, 1930.

⁶⁶ AV, FDB, II, br. 21144/1930.

Advokat Leon Deak 1930. godine morao je da odgovara pred Okružnim sudom u Somboru zbog promađarske propagande. Osuđen je na novčanu kaznu, (Istorijski Arhiv Sombor — IASO, Okružni sud Sombor OSS, br. 30/1930).

vodili u kafanama i u pripitom stanju izgovarali reči uvredljive sadržine na račun postojećeg režima.⁶⁷

Jugoslovensko-mađarski međudržavni odnosi, kao što smo i ranije istakli, neposredno su uticali i na položaj mađarske nacionalne manjine u Vojvodini. Ti odnosi od kraja 1929, pa i cele 1930, bili su veoma složeni. Jedan od uzroka je bio i novi školski zakon u Jugoslaviji donet u novembru 1929. Tada je otpušten izvestan broj mađarskih učitelja. U vezi s tim, u mađarskom Parlamentu su neki poslanici podneli interpelacije tražeći diplomatske korake kod jugoslovenske vlade. U to vreme u Društvu naroda bile su na dnevnom redu, kod nadležne komisije, i neke mađarske žalbe.^{67a}

---

⁶⁷ U decembru 1929. u Bogojevu, u jednoj kafani, železničar Mihalj Senaši (Szenási Mihály), kada su muzicari odbili da sviraju »Ja sam vojnik 32. puka«, počeo je da psuje postojeći poredak i uzviknuo — Živela Mađarska! Krajem decembra 1920. u Bajši jedan mladić mađarske narodnosti, takođe u pijanom stanju, psovao je kralja. Sličan su ispad priredili jedna mlađa žena po imenu Marija Bujdošo, u jednoj kafani u Novom Sadu, pa Franja Bošnjak (Bosnyák Ferenc) u Bajši u februaru 1930. Isto tako je Eržebeť Barat (Barát Erzsébet) u Velikom Bečkerek u sirijska alarmantne vesti (»Dolaze Mađari«).

Teži incident se odigrao 24. VIII 1929. u Somboru na nogometnoj utakmici između fudbalskog tima iz Bačke Topole i mesnog Sokola. U jednom oštrom sudaru dva igrača, jedan igrač iz tima Bačke Topole izgovorio je uvredljive reči na račun svoga protivnika, vredajući njegovu srpsku naciju. Ovaj nemili događaj imao je za posledicu pokretanje krivičnog postupka protiv dotičnog igrača iz Bačke Topole, ostavku uprave fudbalskog tima i razmišljanja o raspuštanju istog.

U januaru 1930. u Somboru bio je uhapšen advokat Ede Palašti (Palásti Ede) pod sumnjom špijunaže. Naime, on je predao zemljoradniku iz Zmajevca Franji Kontra (Kontra Ferenc) jedan formular sa 15 pitanja o mađarskim udruženjima, školama, broju daka u mađarskim odeljenjima itd. (AV, FDB, II, 4065/1929, 19647/1930, 22210/1930, 97564/1930).

^{67a} Bivši veliki župan u Bačkoj Imre Prokopi (Prokopy Imre) u proleće 1929. prešao je u Mađarsku i do 28. II 1933. Sekretarijatu Društva naroda uložio ukupno 20 žalbi koje su se odnosile na položaj mađarske manjine u Jugoslaviji. U stvari, tada je već Prokopi bio eksponent Mađarske lige Društva naroda i Mađarske revizionističke lige, mada je ovu okolnost stalno poricao, iako je jugoslovenski delegat u toku septembarskog zasedanja 1928. godine Društva naroda na sednici Političke komisije pokušao to da dokaže.

Pripadnici mađarske nacionalne manjine iz Jugoslavije, za vreme postojanja tzv. parlamentarizma, nisu uložili nijedan protest Savetu Društva naroda, odnosno njegovoj Komisiji za manjinska pitanja. Tek 1930. bivši službenik Okružnog suda u Velikom Bečkerek u Zigmund Polji (Polyi Zsigmond) predao je žalbu zato što su ga jugoslovenske vlasti 30. XII 1919. posle 40-godišnje službe otpustile bez prava na penziju. Druga peticija je uložena 31. I 1933, koju su potpisali Leon Deak i još 9 senčanskih stanovnika, a odnosila se na stav organa vlasti prilikom izgradnje senčanske crkve. (Od proleća 1927. tadašnja Zemaljska mađarska stranka pokrenula je inicijativu da se oformi Sekcija Unije Društva naroda mađarske manjine u Jugoslaviji). Naime, Komisija za manjine Saveta Društva naroda donela je odluku o formiranju tih sekcija u Jugoslaviji, Rumuniji i Čehoslovačkoj. Takva inicijativa je još više došla do izražaja na konferenciji Unije liga Društva naroda u Briselu. Početkom septembra 1928. u Ženevi je održan naredni kongres predstavnika nacionalnih manjina. Na kongresu je u ime mađarske nacionalne manjine u Kraljevini SHS učestvovao Leon Deak. Bilo je, između ostalog, odlučeno da se oformi jedna stalna komisija koja će podnositi sve žalbe nacionalnih manjina nadležnim forumima Društva naroda.

Jugoslovenske vlasti nisu sprečavale učešće predstavnika nacionalnih manjina na tim kongresima. Nisu, međutim, ni mnogo uvažavale rezolucije koje su donošene na tim međunarodnim skupovima. Ostala je bezuspešna čak i interven-

Takvi složeni međudržavni odnosi u protekloj deceniji često su imali za posledicu proterivanje izvesnog broja ljudi mađarske narodnosti koji dotada nisu stekli jugoslovensko državljanstvo. Naime, oni građani mađarske narodnosti koji su se naselili u Vojvodini ili u drugim delovima Jugoslavije posle 1910. nisu dobili državljanstvo. Sticanje istog bilo je skopčano sa dugotrajnom procedurom i samo malo njih je uspeo da ga dobije. Zato su ostali stalno vođeni kao strani državljani i pretila im je opasnost od proterivanja u Mađarsku. Ovo je bila uobičajena praksa dvadesetih godina. Mađarska država često te proterane građane nije priznavala kao svoje državljane, te je većina takvih ponovo bila vraćena u Jugoslaviju, pa se gorka sudbina tih nedužnih ljudi odugovlačila u nedogled. Posle proučavanja sačuvane arhivske građe i savremene štampe, došli smo do zaključka da u prvim godinama diktature nije bilo masovnih proterivanja Mađara iz Jugoslavije. Po izveštaju Železničkog komesarijata Predstojništva policije u Subotici, koji je bio upućen u aprilu 1930. Drugom odeljenju Banske uprave Dunavske banovine, u proteklom periodu bilo je proterano u Mađarsku šest lica. Mnogo je više onih koji su ilegalno prešli granicu pa su prilikom povratka bili uhvaćeni. Motivi za ilegalni prelazak bili su različiti. Najčešće su ti ljudi želeli da posete svoje najbliže koji su živeli u Mađarskoj, a nisu dobili odobrenje za legalan odlazak. Često je razlog ilegalnog prelaska bio i običan šverc, a bilo je slučajeva i kada su manje grupe ljudi iz raznih mesta ilegalno prešle granicu u nadi da će u Mađarskoj naći posao. Te grupe su mađarski pogranični organi posle saslušanja odmah vraćali u Jugoslaviju.⁶⁸

Po jednom drugom izveštaju Pograničnog i Železničkog komesarijata Predstojništva Subotice od kraja juna 1930, u Mađarsku je bilo tada proterano jedanaest lica, ali su oni većinom bili mađarski državljani koji su prebegli u Jugoslaviju radi krijumčarenja, pa su uhvaćeni.⁶⁹

---

cija predstavnika manjinskog kongresa u korist unapređenja manjinskih škola u Jugoslaviji.

Formiranje mađarske sekcije Unije liga Društva naroda u Kraljevini SHS, međutim, bilo je skopčano sa velikim teškoćama. Takva sekcija je već radila u Čehoslovačkoj, a posle dužeg kolebanja i rumunska vlada je dala svoj pristanak. U poboljšanoj atmosferi na unutrašnjopolitičkoj sceni u Jugoslaviji i u vreme ostvarenja saradnje Radikalske i Mađarske stranke, i vladajući krugovi u Jugoslaviji 1928. godine daju pristanak za osnivanje Mađarske sekcije Lige Društva naroda u Jugoslaviji.

Mađarska sekcija Liga Društva naroda je 15. VII 1928. održala svoju osnivačku skupštinu.

Zvanično odobrenje, međutim, nije izdato. Posle uvođenja kraljevske diktature, ovo pitanje nije bilo rešeno.

Jugoslovenske vlasti, međutim, već u proleće 1928. odobravaju rad Nemačke lige Društva naroda u Jugoslaviji na čelu sa Štefanom Kraftom, bivšim predsednikom Nemačke stranke. Ipak, vlasti nisu sprečavale odlazak Leona Deaka na Peti međunarodni kongres, koji je bio održan 15. VI 1929. u Madridu. On je održao zapažen govor i dao predlog za osnivanje stalnog sekretarijata za proučavanje manjinskih žalbi. (Šandor Mesáros, *Položaj Mađara u Vojvodini, 1918—1929*, Novi Sad 1981, 247—249); *Magyar Kisebbség*, 16. IX 1929, 670—679).

⁶⁸ AV, FDB, II, br. 57822/1930.

⁶⁹ AV, FDB, II, br. 67124/1930.

Izvestan broj lica koja su bila proterana u Mađarsku, a tamo bila prihvaćena, zgodnom prilikom se ipak vratio ilegalno u Jugoslaviju. Ministarstvo unutrašnjih poslova je krajem 1929. uputilo okružnicu Banskoj upravi u kojoj opominje da se proterana lica iz Kraljevine često vraćaju s pasošem države kojoj pripadaju. Po raspisu, takve pojave bi ubuduće trebalo najenergičnije sprečiti i poslati izveštaje o proteranim licima, sa naznačenim detaljnim podacima neposredno Odeljenju za državnu zaštitu Ministarstva unutrašnjih poslova.⁷⁰

Sticanje jugoslovenskog državljanstva bilo je i dalje teško i zahtevalo komplikovanu proceduru, značajne finansijske troškove od molilaca, a ishod je bio potpuno nesiguran. Zato su mnogi odustali od napora za sticanje državljanstva, pa su tražili produženje svog boravka u zemlji. U tom pogledu vlasti su bile tolerantnije dok i ovo konačno nisu uskratile pa je sledilo proterivanje.^{70a}

U drugoj polovini 1930. više nego strogi kriterijumi za izdavanja viza Mađarima radi putovanja bili su u znatnoj meri ublaženi. Određeni dokumenti tadašnjih upravnih organa vlasti sadrže i dosta molbi vojvođanskih Mađara koje su pozitivno rešene. Odobrenje su lakše mogli pribaviti ljudi u čiju lojalnost lokalne vlasti nisu sumnjale. Osim toga, pušteni su ljudi starijeg godišta sa oštećenim zdravljem, koji su se nadali izlečenju u susednoj zemlji. Vlasti su imale izvesno razumevanje još i za ljude koji su namerava-

⁷⁰ AV, FDB, II, br. 2224/1929.

Po nekim podacima, 31. III 1931. u Jugoslaviji živelo je ukupno 21.316 lica koja su imala mađarsko državljanstvo.

Ipak, u godinama diktature proterivanje lica sa mađarskim državljanstvom nije uzelo takve razmere kao ranijih, pogotovo kao početkom 20-tih godina:

god.	broj proteranih
1918.	5.495
1919.	19.239
1920.	10.551
1921.	4.023
1922.	4.705
1923.	541
1924.	385

(*Stud*, 19. VII 1934, 1; 14. XII 1934, 1—2).

^{70a} U Fondu Drugog odeljenja Dunavske banovine sačuvano je 13 molbi za jugoslovensko državljanstvo (period od 1929. do 1933. godine). Od tih molbi 8 je bilo povoljno rešeno, a ostale su odbijene na osnovu 15. paragrafa, stav XII Zakona o državljanstvu od 21. IX 1928. *Službene Novine SHS*, br. 254 — 1928). Kod jednog molioca, izgleda, glavni razlog za negativni odgovor bio je da je dotični slabo znao državni jezik, jer je u molbi rečeno u vezi sa tim da ne vlada državnim jezikom. Još je bio karakterističniji slučaj Maćaša Garnića, železničara, koji je posle ulaska srpske vojske ostao u službi. Tri puta je položio zakletvu, ali ipak 1926. godine bio otpušten s obrazloženjem da ne zna državni jezik. Osim toga, navedeno je da nije jugoslovenski državljanin. Kada je do 1936. godine uspeo da reguliše ovo pitanje, nije ponovo primljen u službu, niti je dobio penziju. (AV, II, br. 2720/1929, 23934/1930, 3582/1930, 818/1931, 5821/1932, 20099/1933, 91688/1931, 105745/1931, 109429/1931, 109432/1931, 74538/1932, 91020/1932, 7723/1932).

li da posete nekoga od uže porodice u Mađarskoj.⁷¹ Nisu pravljene smetnje ni onim baranjskim izbeglicama koji su izrazili spremnost da se vrate u sveju domovinu.⁷²

Ako nameravamo da ocenimo glavne smernice denacionatorske politike viadajućih krugova u Beogradu u prvim godinama diktature, možemo zaključiti da se, sem tendencije političkog obezglavljenja i nacionalnog ugnjeravanja, ta politika manifestovala i u tendenciji da manjine (prvenstveno nemačka i mađarska) i u ekonomskom pogledu oslabe. Tako će ih staviti u položaj koji im onemogućava uspešan otpor prema denacionalizatorskoj politici. Ova tendencija je bila prisutna i dvadesetih godina. Početak takve politike, svakako, datira još od agrarne reforme, kada su i mađarske bezemijaške mase bile lišene njenih blagodeti. Ovako nepovoljna socijalna struktura Mađara u Vojvodini ostala je neizmenjena. U službenom saobraćaju lokalnih organa vlasti sa područja Vojvodine sa višim upravnim instancama često se ističu vitalnost i marljivost Mađara i Nemaca, koje predstavljaju latentnu opasnost za ekonomske interese slovenskog dela stanovništva. Zato je postojala tendencija usporavanja, odnosno sprečavanja ekonomske baze i privrednog snaženja tih manjina. U izveštajima lokalnih predstavnika vlasti zato se često daju podaci o novčanim zavodima, štedionicama, privrednim objektima u mestima sa mađarskim stanovništvom (o jačini njihovog kapitala, a njihovom rastu i korišćenju).⁷³ Nisu izostali ni predlozi da bi mađarske novčane zavode iz nacionalnih interesa trebalo ukinuti dok su još slabi, a kasnije će se to teško ostvariti. Takav predlog je dao u pismenoj formi, na primer, sreski načelnik Bečejskog sreza velikom županu Beogradske oblasti u januaru 1929. godine.⁷⁴ Drugi su lokalni predstavnici vlasti, pak, zahtevali oštrije mere protiv mađarskih finansijskih i industrijskih ustanova.⁷⁵ Gradska policijska kapetanija u Velikom Bečkereku u svom izveštaju je išla još dalje. Ona je zahtevala da se zabrani osnivanje novih novčanih zavoda, a već postojeći da se strogo kontrolišu.⁷⁶

Za ovu akciju lokalnih vlasti poslužila je okružnica Ministarstva unutrašnjih poslova upućena velikom županu Beogradske oblasti još od 16. septembra 1928. Očito je i ova okružnica spadala u seriju administrativnih priprema za uvođenje šestojanuarske monarhodiktature i za stvaranje uslova za buduću denacionalizatorsku i unitarističku politiku. U toj okružnici ne spominju se samo novčane i privredne ustanove sa mađarskim kapitalom, nego se ukazuje ujedno i na intenzivnu političku delatnost mađarske inteligencije preko raznih ustanova i štampe, kao i na zabrinjavajuću pojavu prekomerne delatnosti finansijskog i industrijskog kapitala. U isto vre-

---

⁷¹ AV, FDB, II, 77341/1930, 77349/1930, 77362/1930, 79214/1930, 79216/1930.

⁷² AV, FDB, II, 78408/1930.

⁷³ AV, FDB, pov. br. 114/1929.

⁷⁴ Gradonačelnik Sente, na primer, isto u januaru 1929, podneo je izveštaj velikom županu Beogradske oblasti u kojem je istakao da u gradu deluju dva novčana zavoda: Opšta kreditna banka, ispostava Senta, i Sencanska opšta štedionica sa mađarskim kapitalom. Pored ostalih predloga, tražio je odgovarajuće sankcije protiv tih novčanih ustanova. (AV, FDB, II, pov. br. 114/1929).

⁷⁵ AV, FDB, II, pov. br. 114/1929.

⁷⁶ AV, FDB, II, pov. br. 114/1929.

me, u toj okružnici se konstatuje da zasada nema direktne opasnosti, ali se ipak sugeriše županu izdavanje direktive područnim organima da bar u većim mestima postupak vlasti u tim pitanjima bude principijelno jednak.⁷⁷

Ova okružnica, razni zakoni i uredbе izdati posle uvođenja šestojanuarske monarhodiktature su određili osnovne pravce vođenja politike prema nacionalnim manjinama, a posebno Mađarima u Vojvodini.

Privredna inicijativa Mađara često je bila sprečavana zbog državnih bezbednosnih interesa. Posebno se nastojalo da obrada zemlje ne prede u ruke pripadnika nacionalnih manjina, odnosno da ta pojava ne uzme velike razmere. Naročito se pazilo da u pograničnoj zoni pripadnici mađarske narodnosti ne budu vlasnici zemlje, jer u njih vlasti nisu imale poverenja. Gradsko veće u Subotici je, na primer, u novembru 1930. donelo i odluku po kojoj se Mađarima zabranjuje kupovina zemlje u pograničnoj zoni. Ova odluka je izazvala veliko negodovanje u njihovim redovima i stvorila veoma nepovoljnu političku atmosferu u gradu. Takvo stanje je konstatovalo i Predstojništvo gradske policije u Subotici u izveštaju upućenom Drugom odeljenju Banske uprave Dunavske banovine.⁷⁸

4. MAĐARI U NOVIM ORGANIMA VLASTI

Zakon o izmenama i dopunama Zakona o opštinskim i oblasnim samoupravama, koji je donet brzim postupkom zajedno sa ostalim zakonima prvog dana diktature, ukinuo je samoupravu u opštinama i oblastima.⁷⁹

Na osnovu toga, opštinski, gradski i oblasni upravni organi koji su bili izborni, prestali su da rade. Oblasne skupštine koje su prestale da rade nisu bile obnovljene jer je predstojala sasvim drugačija administrativno-upravna podela, koja bi više odgovarala proklamovanim principima o jedinstvu zemlje. Do nove administrativne podele zemlje formalno su na području Vojvodine ostale stare oblasti (Sremska, Bačka i Beogradska oblast) i njihovi veliki župani su imali vlast kao vladini komesari bez saradnje sa oblasnim skupštinama. Oni su izvršavali naređenja vlade, a najviše Ministarstva unutrašnjih poslova. U funkciji velikih župana izvršene su značajne personalne izmene i na području sadašnje Vojvodine. Isto tako je došlo i do velikih promena na čelu gradskih policijskih predstojništava.

Loš predznak je bio što su na čelo Bačke i Beogradske oblasti, na položaje velikih župana bili naimenovani ljudi koji dotle u Vojvodini nisu imali nikakve javne funkcije, niti su poznavali vojvođanske prilike. U stvari, novi režim je želeo da na te funkcije postavi ljude koji nisu opterećeni ranijim partijsko-političkim nasleđem te besprekornije mogu da izvrše naređenja koja stižu iz Beograda.

Na osnovu političkih koncepcija vladajućih krugova u Beogradu, dotadašnji veliki župan Beogradske oblasti Svetislav Rajić bio je sredinom januara 1929. penzionisan a na njegov položaj je izabran Vinko Baltič, dotadaš-

⁷⁷ AV. FDB, II, pov. br. 114/1929.

⁷⁸ AV. FDB, II, br. 60/1834—1930.

⁷⁹ *Službene Novine Kraljevine SHS*, 6. I 1929.

nji veliki župan u Ljubljani. Njegovo naimenovanje je i mađarska manjinska štampa prokomentarisala pozitivno ocenivši ga kao čoveka širokog obrazovanja, sa pravim evropskim nazorima i veoma principijelnog ponašanja.⁶⁰

Skoro mesec dana se, međutim, odugovlačilo postavljenje novog velikog župana Bačke. Veliki župan Dobrica J. Matković, dotadašnji župan u Bitolju, bio je naimenovan tek 10. februara 1929. godine.⁶¹ U međuvremenu je Ministarstvo unutrašnjih poslova ukinulo županijsku funkciju koju je imao grad Subotica. Zato je subotički veliki župan Dušan Manojlović oslobođen ove svoje funkcije. On je prethodno ukinuo Gradsko predstavništvo i privremeno rukovođenje poverio gradonačelniku Karlu Stipiču.⁶² Pošto su opštinska predstavnička tela uljunita, posle naredbe župana na čelo gradova su postavljeni vladini komesari sa proširenim ovlašćenjima. U ogromnoj većini ta funkcija je bila poverena ranijim gradonačelnicima da u delovanju upravnih organa ne bi došlo do zastoja. Najduže odlaganje u imenovanju vladinog komesara je nastalo u slučaju grada Subotice. Ovo je stvorilo veliki zastoj u funkcionisanju javnih službi u gradu, što je izazvalo i veliko negodovanje i nepovoljnu političku atmosferu. Očito su bili u pitanju kolebanje i opreznost određenih viših političkih foruma, da na ovom osetljivom mestu, u blizini mađarske granice, sa većinom mađarskog stanovništva u gradu, dovedu čoveka koji će uživati potpuno poverenje vladajućih krugova i bez kolebanja izvršiti svaki postavljeni zadatak. Takav čovek u vojvođanskim sredinama nije pronađen, ili je već bio raspoređen na neku novu dužnost. Zato je novi vladin komesar imenovan tek krajem februara 1929. Izbor je pao na penzionisanog generala Svetimira Ostojića.⁶³ On je takode došao na tu funkciju kao apsolutni nepoznavalac prilika i nacionalnih odnosa u Vojvodini. U međuvremenu su već u svim gradovima naimenovana nova gradska predstavnička tela, odnosno odbori. Prilikom sastavljanja spiska lica koja su mogla doći u obzir za nove gradske odbornike, vodilo se računa da to ne budu ljudi koji su se suviše eksponirali u minulim partijsko-političkim borbama. Ovaj kriterijum je važio i za one koji su se isticali samo u lokalnim sredinama. Čak i obično članstvo u nekima od rasformiranih zemaljskih stranaka nije predstavljalo dobru preporuku za ulazak u krug kandidata. I prilikom tih političkih kombinatorskih poteza istican je osnovni princip o depolitizaciji nacije. To je značilo da će se naimenovati novi, u političkom životu skoro sasvim nepoznati ljudi. Drugi kriterijum je bila klasna pripadnost. Šestojanuarska diktatura se, kao što je poznato, sem administrativno-upravnog aparata, oslanjala na krupnu industrijsku i finansijsku buržoaziju. Ova je novi režim svesrdno podržavala, videvši u njemu šanse za još veće poslovne poduhvate. Proučavajući spiskove lica naimenovanih za nova gradska predstavnička tela, došli smo do saznanja da se među njima u priličnom broju nalaze predstavnici lokalne krupne buržoazije (fabrikanti, finansijski stručnjaci, veletrgovci, veleposednici i bogati seljaci — uglavnom politički neangažovani). Predstavnici inteligencije po-

⁶⁰ *Bácsmegyei Napló*, 16. I 1929., 1.

⁶¹ *Bácsmegyei Napló*, 10. II 1929., 1.

⁶² *Bácsmegyei Napló*, 10. II 1929., 5.

⁶³ *Bácsmegyei Napló*, 19. III 1929., 2.

litički do tada neopredeljeni, takođe nisu bili zanemareni, kao ni predstavnici srednje i sitne buržoazije.

Veoma malo je predstavljeno radništvo, a negde uopšte nije ni bilo.

Što se tiče nacionalnog sastava, vladajući krugovi u Beogradu, mada su vodili intenzivnu denacionalizatorsku politiku, ipak nisu hteli da potpuno isključe neslovenske nacionalne manjine. Nije čak primenjivan ni princip da budu samo jedan ili dva predstavnika, nego se njihov broj kretao zavisno od sastava stanovništva. Strogo se pazilo, međutim, da mađarski i nemački odbornici ne budu u većini, čak ni kada je manjinsko stanovništvo bilo mnogobrojnije. Ovaj zaključak se odnosi prvenstveno na gradove, jer u manjim mestima negde skoro i nije bilo slovenskog stanovništva, pa se moralo odstupati od tog principa. Kriterijum izbegavanja ranijih partijsko-političkih aktivista važio je i za odbornike Mađare. Zato su bili izostavljeni svi oni koji su birani ranije. Isto tako, i njihov klasni sastav uglavnom je odgovarao sastavu ostalih odbornika. Razlika je u tome što je mađarska krupna buržoazija u nekim mestima bila vrlo slaba, pa nije bilo ni pogodnih ljudi za izbor. U tim mestima su birani uglavnom predstavnici srednje i sitne buržoazije, kao i bogatog ili srednjeg seljaštva. No u manjim mestima, odnosno u opštinama, moralo se često odstupati i od tog principa. Tu su često u dovoljnom broju bili predstavljeni i siromašni seljaci ili radnici, naravno ako se nisu istakli svojim učešćem u revolucionarnom krilu radničkog pokreta. Nije bilo poželjno ni da su bili angažovani u reformističkom delu klasne borbe.

Ako pratimo hronološki imenovanje gradskih predstavničkih tela, možemo videti da je nepunih mesec dana posle uvođenja diktature Gradski odbor Novog Sada (osamdeset članova) već počeo da radi. U ranijem Odboru je zabranjena ZMS imala šesnaest predstavnika, a sada je ušao samo Bela Profjumo, bivši gradonačelnik iz burnih 1918. i 1919. Izgleda da iz redova politički neangažovanih Mađara sistem nije našao pogodne ljude, pa je Profjumo dosta dugo ostao jedini predstavnik mađarskog stanovništva.*

U ostalim gradovima nacionalni sastav novoimenovanih gradskih odbora je bio znatno povoljniji. Početkom marta 1929, na primer, počeo je da funkcioniše i novi Gradski odbor u Velikom Bečkerek. Pre toga je veliki župan beogradski naimenovao i novog gradskog načelnika — Nikolu Stefanovića, koji je dotada bio sekretar županijske službe Beogradske oblasti.

Novi Gradski odbor u Velikom Bečkerek imao je ukupno 40 članova. Naimenovao je veliki župan koji je bio mlad i dinamičan čovek (imao je sa-

---

* U Novom Sadu pre zabrane političkih stranaka, u mesnoj organizaciji Stranke velikog uticaja su imali ljudi koji su ispoljili u izvesnoj meri i svoj otvoreni nacionalizam, nisu bili lišeni ni uticaja klerikalizma. Takav ton pisanja često je preovladavao i kod novosadskog lista *Délbácska*. Sve te okolnosti su, svakako, imale ne mali uticaj da iz novoimenovanog odbora izostanu raniji članovi: Jožef Njul (Nyúl József), profesor gimnazije, Ištvan Bol (Bohl István), baštovan, Janoš Sabo (Szabó János), ratar, Ferenc Fat (Fáth Ferenc) katolički župnik, Vilmoš Vil (Will Vilmos), lekar i predsednik Katoličke crkvene opštine, i Lajoš Horvat (Horváth Lajos), reformatorski sveštenik, Šandor Bodog Kovač (Bódog Kovács Sándor), Šandor Toman (Tomán Sándor), urednik lista *Délbácska*, Karolj Vagner (Vágner Károly), penzionisani gradski fizik itd. (*Bácsmegyei Napló*, 3. II 1929, 3).

mo 36 godina). Njega je, po pisanju manjinske štampe, javno mnjenje prihvatilo sa zadovoljstvom. Inače, u novom Gradskom odboru bilo je šest mađarskih, četiri nemačka i jedan jevrejski predstavnik, kao i u ranijem Odboru.⁶⁵

Posle naimenovanja penzionisanog generala Svetimira Ostojića za novog komesara grada Subotice (tu funkciju su vršili gradonačelnici), uskoro je bio naimenovan i novi Gradski odbor od šezdeset članova. Čitajući imena novih odbornika, jasno vidimo da su jednu trećinu činili Mađari, Nemci, pa i neki Jevreji (koje možemo ubrojiti u Madare jer im je maternji jezik bio mađarski). Ako analiziramo njihov socijalni sastav, nameće se zaključak da su prednost imali oni čija je klasna pripadnost režimu najviše odgovarala. Među njima su, na primer, skoro polovinu činili zemljoposednici i veleindustrijalci, zatim jedan direktor banke, direktor železničke direkcije, nekoliko bogatih seljaka, trgovaca i intelektualaca, samo jedan samostalni zanatlija i ni jedan radnik.⁶⁶

Posebno je interesantno proanalizirati nacionalni sastav novih odbora u vojvođanskim mestima gde je mađarsko stanovništvo bilo u apsolutnoj većini. U tim mestima se pribeglo rešenju da bude jedan odbornik slovenskog porekla više kako bi se, u slučaju glasanja po pitanjima koja su za postojeći poredak bila posebno važna, obezbedila bar potrebna minimalna većina.⁶⁷

Novoimenovani Gradski odbor u Senti počeo je da funkcioniše krajem marta 1929. Imao je ukupno 39 članova, a od toga 19 mađarskih i nemačkih odbornika. Sličan je bio nacionalni sastav i u Staroj Kanjiži: od ukupno 29 odbornika, njih četrnaest je bilo iz redova mađarske narodnosti. Izgleda da su vlasti bile na velikoj muci da pronađu iz redova Mađara one koji u minuloj deceniji nisu pokazali interesovanje za političku aktivnost, a da su u isto vreme važili kao lojalni ljudi. Zato je Gradski odbor Stare Kanjiže naimenovan tek početkom juna 1929.⁶⁸

Bilo bi predugačko, a ne spada u potpunosti ni u našu problematiku da se detaljno analizira nacionalni sastav svakog naimenovanog gradskog odbora i da se hronološki prikaže početak njihovog funkcionisanja. Ipak, još se treba osvrnuti na naimenovanje Gradskog odbora u Velikoj Kikindi u aprilu iste godine. Ovde je izuzetno broj mađarskih i nemačkih odbornika odgovarao procentu mađarskog i nemačkog stanovništva u gradu. Svi oni su bili iz industrijske, trgovačke i finansijske buržoazije, ili iz redova inteligencije. Nacionalna zastupljenost Mađara i Nemaca takode je bila prihvatljiva i u Gradskom odboru u Vršcu, ali je tu njihova klasna pripadnost bila povoljnija (intelektualci, trgovci, zanatlije i zemljoradnici dotada sasvim nepoznati u političkom životu).⁶⁹

---

⁶⁵ *Bácsmegyei Napló*, 17. III 1929, 2.

⁶⁶ *Bácsmegyei Napló*, 19. III 1929, 1.

⁶⁷ *Mészáros Sándor, Évszázadok Viharában — monografija opštine Temerina*, 1968.

⁶⁸ *Bácsmegyei Napló*, 23. III 1929, 4; 9. VI 1929, 2.

⁶⁹ *Bácsmegyei Napló*, 23. IV 1929, 6; 15. V 1929, 6. Nastavak fusnote videti na 364. strani.

Što se tiče gradonačelnika, koji su jedno vreme imali ovlašćenje kao posebni vladini komesari, među njima nije bio ni jedan mađarske narodnosti. Paralelno sa imenovanjem novih gradskih i opštinskih odbora, izvršene su značajne izmene i u sastavu opštinskih beležnika. Po ovom pitanju, u odnosu na Bačku, skoro isključivo smo upućeni na savremenu štampu jer je arhivska građa sačuvana samo sporadično. Vladajući krugovi su izmenama i u sastavu opštinskih beležnika želeli da realizuju svoju denacionalizatorsku politiku. Realizacija takvih političkih ciljeva tekla je pod zvaničnim tumačenjem da je sistemu potreban savremen i stručni aparat koji će u potpunosti odgovarati duhu vremena koje je nastalo. Više puta je naglašeno sa zvaničnih mesta da se za vreme parlamentarnog perioda postavljanje opštinskih beležnika nije temeljilo na stručnim kvalifikacijama i ličnim sposobnostima, nego je zavisilo od naklonosti nekih partijskih lidera. Zato te greške iz prošlosti neophodno treba ispraviti. Ovo zvanično pravdanje imalo je i izvesnih stvarnih osnova, jer su takvi slučajevi zaista postali uobičajena praksa. Iza tih tumačenja skrivala se, međutim, nepriznata težnja ka smanjenju broja beležnika mađarske narodnosti. (Njih je još bilo u izvesnim mestima, ali u kojima nije živelo mađarsko stanovništvo ili ga je bilo u neznatnom broju).

Po podacima iz manjinske građanske štampe, veliki župan Bačke u toku aprila 1929. je izvršio značajne izmene u sastavu beležnika. Trideset i tri beležnika su premeštena sa dotadašnjeg mesta u neku drugu opštinu. U isto vreme je naimenovano 12 novih beležnika. Po ovim podacima bilo je otpušteno devet beležnika, među njima najviše Madara.⁹⁰ Među podbeležnicima njih je bilo više.⁹¹

Imenovanje gradskih i opštinskih odbora, kao i značajne promene u sastavu opštinskih beležnika, nisu bili prihvaćeni bez otpora. Jedan takav vid otpora je zabeležen u Čurugu, gde je početkom maja 1929. bio naimenovan Opštinski odbor od 32 člana. Međutim, polovina od njih (šesnaest odbornika) nije položila zakletvu, već su napustili prvu sednicu Odbora. Osnovni razlog nezadovoljstva bilo je naimenovanje Dušana Davidovića za opštinskog beležnika.⁹² On je ranije bio predsednik mesne organizacije Demokratske stranke u Čurugu. Odbornici su, dakle, ustali protiv kršenja opšteprihvaćenog principa o imenovanju. Bilo je, međutim, žalbi i druge prirode. U ovom otporu protiv postavljenja novog beležnika učestvovali su u podjednakom broju Srbi i Mađari.⁹³

---

⁹⁰ O političkom i ekonomskom položaju Mađara u predratnoj Jugoslaviji detaljno je pisao i vojvođanski naučnik pravnih nauka dr Laslo Rehak u radu *Manjine u Jugoslaviji* (Novi Sad 1965). On je detaljno prezentovao i pitanja vezana za Trijanonski ugovor o miru (4. VI 1920), međunarodni ugovor o zaštiti manjina, potpisan 15. X 1919. u Sen Zermenu, i metode sistematskog kršenja odredaba tih ugovora u svakodnevnoj političkoj praksi vladajućih krugova u Beogradu. Obratio je pažnju i na nepravredno sprovedenu agrarnu reformu, na žalbe bivših mađarskih veleposednika koji su pred međunarodnim forumima tražili odštetu za oduzetu zemlju. Taj njihov poduhvat je bio okončan delimičnim uspehom i predratna Jugoslavija se obavezala za plaćanje izvesne odštete.

Autor je u svom radu na strani 152 naveo da je somborski okružni veliki župan 1929. godine otpustio i poslednjeg beležnika mađarske narodnosti.

⁹¹ *Bácsmegeyi Napló*, 1. V 1929, 7.

⁹² *Bácsmegeyi Napló*, 19. V 1929, 4.

⁹³ *Bácsmegeyi Napló*, 19. V 1929, 7.

Još veći otpor je organizovan u Adi, a razlog je bio takođe imenovanje novog opštinskog beležnika. Naime, stanovništvo ove opštine je, bez obzira na narodnost, bilo zadovoljno radom dotadašnjeg beležnika Vinka Baltiča. Zato je sastavljena jedna velika delegacija, koja je posetila velikog župana Beogradske oblasti sa zahtevom da bivši beležnik ponovo bude naimenovan na čelo njihove opštine.⁹⁴

Inače, nije bilo mnogo odbijanja odborničkih mesta. Ni građanska štampa, a posebno manjinska, ne donosi podatke o takvim slučajevima, izuzev jednog. Ovaj događaj se zbilo u Subotici kada su se četiri odbornika zahvalila na ukazanom poverenju i nisu primili svoje mandate.⁹⁵

Do kraja juna novi organi vlasti počeli su da funkcionišu. Svi oni su (bez oblasne izborne skupštine, koja je bila raspuštena) radili u okviru skućenih prava.

Međunacionalni odnosi članova u tim odborima (opštinskim i gradskim) bili su odraz zaoštrenosti na svim relacijama u državi, što je u izvesnoj meri usporavalo njihov rad. Savremeni dokumenti ne beleže česte slučajeve sukoba između odbornika na nacionalnoj osnovi. Takav jedan nemili događaj je bio, na primer, u februaru 1930. u Starom Bečeju. Opštinske vlasti su razrešile funkcija tri odbornika mađarske narodnosti, jer su uporno izbegavali društvo Srba.⁹⁶

Zakonom o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja (3. oktobra 1929) promenjen je službeni naziv države od Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca u Kraljevina Jugoslavija, a državna teritorija podeljena je na devet upravno-teritorijalnih celina — banovina.⁹⁷

Promenom imena države proklamovana ideologija integralnog jugoslovenstva trebalo je da se manifestuje i u službenom nazivu države, a jednom odredbom zakona zabranjeno je isticanje i nošenje »plemenskih zastava«. Kod određivanja banovinskih teritorijalnih okvira bio je uzet u obzir prvenstveno ekonomsko-saobraćajni kriterijum. U skladu sa ideologijom integralnog jugoslovenstva, pri obrazovanju banovina nije se vodilo računa o ranijim istorijskim celinama. Isto tako i u njihovim nazivima: banovine su dobile geografska imena (po nazivima reka).

Za našu temu, svakako, najinteresantnija je Dunavska banovina, u čiji sastav je ušlo skoro celo područje sadašnje Vojvodine izuzev zapadnog dela Srema, koji je bio u sastavu Savske banovine. Istorijsku celinu su želeli i ovde da mimoiđu, jer Banovini su pripadali još i značajni delovi zapadne, srednje i istočne Srbije.

Banovinska upravna vlast u svojoj nadležnosti je sva pitanja rešavala samostalno. Vladajući krugovi su se posle podele države na banovine skoro celu godinu kolebali da li, sem upravnih aparata, menjati i neka šira tela koja bi imala izvesne prerogative u odlučivanju o nekim važnim pitanjima privrednog života, prosvete i zdravstva. Tek početkom jula 1930. predsednik

⁹⁴ *Bácsmegyei Napló*, 17. V 1929, 7.

⁹⁵ Ti odbornici su bili sledeći: Josip Vuković, glavni urednik *Nevena*, zemljoposjednik Josip Ivandeković, inženjer Ivan Ivandeković i pravnik Bobijan Malagurski (*Bácsmegyei Napló*, 13. IV 1929, 5).

⁹⁶ AV, FDB, II, br. 48236/1930.

⁹⁷ T. Stojkov, nav. delo, 79.

vlade i ministar unutrašnjih poslova izdao je Uredbu o formiranju banskih saveta. Po Uredbi, broj članova tih saveta nije bio precizno određen i zavisio je od ukupnog broja stanovništva u dotičnoj banovini. Naime, svaki grad i srez je trebalo da delegira po jednog člana u savet. Saveti su se sastajali godišnje jedanput. Redovne sednice su sazivali pre utvrđivanja godišnjih budžeta, jer se njihova skoro celokupna delatnost iscrpljivala u davanju predloga za izmenu i dopunu budžeta. Redovna sednica tih saveta mogla je trajati najviše 15, a vanredna 5 dana.

U Savetu Dunavske banovine bili su zastupljeni i predstavnici nacionalnih manjina, kao što je bio Marton Balint (Bálint Márton), zemljoposjednik iz Pačira.⁹⁸

Ne spada u problematiku koju obrađujemo dalja analiza rada banskih saveta, koji su imali dosta ograničen okvir za delovanje, a u narednom periodu su i neredovno sazivani. I Banski savet Dunavske banovine je prvo svoje zasedanje održao u prvoj polovini decembra 1930. kada je raspravljao u punom sastavu o budžetu Odeljenja za finansije Dunavske banovine.⁹⁹

Novoformirane vlasti Dunavske banovine, a posebno prvi banovi, davali su u odnosu na položaj nacionalnih manjina na ovom području uvek takve izjave u kojima je odlučan naglasak stavljan na jednakost i ravnopravnost svih građana Kraljevine Jugoslavije nezavisno od nacionalne pripadnosti i vere.

Kralj Aleksandar je 9. oktobra 1929. potpisao svoj ukaz o naimenovanju Dake Popovića za prvog bana Dunavske banovine. On je imao pozitivno opredeljenje i razumevanje za pitanja vezana za položaj nacionalnih manjina u Banovini. Nije, međutim, ostao dugo na ovoj funkciji, jer je 26. januara 1930. podneo ostavku, pa posle bio naimenovan u najvišu zakonodavnu komisiju. Njegov naslednik bio je Radoslav Dunjić. On nije imao elastičnost svoga prethodnika po nacionalnom pitanju, mada svoju odbojnost prema nacionalnim manjinama, naravno javno nikada nije ispoljio. Čak, naprotiv, prilikom svojih inspekcionijskih putovanja po Banovini uvek je davao vrlo povoljne izjave o političkom držanju neslovenskih nacionalnih manjina. Manjinska štampa je, na primer, zabeležila jednu njegovu takvu izjavu datu u julu 1930. prilikom zvaničnog boravka u Somboru, kada je toplim rečima govorio o lojalnom držanju mađarske i nemačke nacionalne manjine i njihovom poštovanju zakonitosti. Po istoj izjavi štampi, pripadnici nacionalnih manjina su svojim položajem bili zadovoljni, jer niko na njih nije vršio pritisak, i »da su mu mnogo bliži mađarski lojalni građani, nego nepatriotski raspoloženi Srbi«.¹⁰⁰

⁹⁸ *Napló*, 4. VII 1930, 1.

⁹⁹ *Napló*, 17. XII 1930, 2.

¹⁰⁰ *Napló*, 22. VII 1930, 3.

Mađarski poslanik Alt u svom izveštaju koji je uputio u Budimpeštu 29. I 1930. veoma pozitivno je ocenio ličnost i rad prvog bana Dunavske banovine Dake Popovića. Navodno, beogradski krugovi bili su nezadovoljni banom jer je davao suviše povoljne izjave o nacionalnim manjinama. Osim toga, često je kontaktirao sa Leonom Deakom. Imao je nameru da stvori moderniju, evropskiju administraciju i tražio službenike koji znaju i neki od manjinskog jezika. Po izveštaju, Popović je podneo ostavku u pismu koje je uputio 26. I direktno predsedniku vlade Živkoviću. (OL, K-63 — KM — 1931 — 16/4).

Radoslav Dunjić je krajem avgusta 1930. bio naimenovan za glavnog inspektora Ministarskog saveta, pa je njegov naslednik postao penzionisani armijski general Svetimir Matić, koji i po svojoj prvoj zvaničnoj izjavi ranije nikada nije boravio u Dunavskoj banovini pa, naravno, nije ni poznao ovdašnje okolnosti. Prilikom stupanja na novu dužnost, po dolasku u Novi Sad i oduševljenom dočeku od stanovništva grada, on je takođe dao izjavu koja je svugde povoljno primljena, jer je posebno naglasio da svaki građanin mora da uživa ista politička prava a u isto vreme mora da prihvata i jednake obaveze.¹⁰¹

Službeni forumi novog režima, mada su u navedenom periodu morali da rešavaju veoma osetljiva i složena pitanja vezana za položaj nacionalnih manjina, izbegavali su svaki zvanični kontakt sa vođama bivše ZMS. Ovaj službeni stav je bio rezultat opšteg opredeljenja o potrebi iščezavanja tih ljudi iz političkog života. Osim toga, prema tim vođama zvanični forumi su uvek ispoljavali najveće nepoverenje zbog njihovog revizionističkog opredeljenja. Svi oni, kao i bivše vođe ostalih zemaljskih stranaka, bili su pod strogom prismotrom vlasti. Sve ovo, međutim, ne znači da su se te bivše vođe ZMS povukle u potpunu pasivizaciju. Većina ih se angažovala u lokalnom kulturnom životu Mađara, koji je i u prvim godinama monarhodiktature bio dosta bogat i raznovrstan. U Subotici, na primer, u aprilu 1929. posle naimenovanja novog gradonačelnika Velimira Ostojića, kulturno društvo Mađara »Narodno kolo« (»Népkör«) uputilo je jednu delegaciju na čelu sa predsednikom društva Denešom Štrelickim (Strelitzky Dénes), koji je bio ranije jedan od rukovodilaca ZMS i poslanik Narodne skupštine. Delegacija je molila gradonačelnika da podrži kulturna stremljenja »Népköra« (»Narodnog kola«).¹⁰² Isto tako se bivši predsednik Mesne organizacije ZMS u Senti advokat Keceli Mesaroš puno angažovao u pokušaju stanovništva da odbrani više razrede mesne gimnazije koji su bili ukinuti krajem školske 1928/29. godine. Narodni zbor je bio održan 1. septembra 1929. u velikoj dvorani Gradske kuće. Na njegov predlog bila je prihvaćena rezolucija, odnosno dopuna ranije odluke Gradskog veća da se, sem daljeg postojanja viših razreda, i niži razredi očuvaju.¹⁰³

Krajem 1929. i u toku 1930. godine banovinskoj administraciji su od predstavnika lokalnih vlasti (od sreskih načelnika) stizali za tadašnji režim povoljni izveštaji o raspoloženju naroda i procesu depolitizacije, kao i o lojalnom držanju pripadnika nacionalnih manjina. Ti izveštaji su se, po tonu i sadržini, sasvim razlikovali od izveštaja istih organa vlasti koji su upućivani njihovim pretpostavljenima u prvim mesecima po uvođenju monarhodiktature. Sreski načelnici, međutim, u svojim periodičnim i mesečnim izveštajima su otvoreno ili prikriveno ukazivali da pripadnici nacionalnih manjina nisu činili korake koji bi ugrožavali javnu bezbednost. Dodaju, međutim, da to nije iskren izraz opredeljenja, već više odraz dužnosti po-

¹⁰¹ *Napló*, 3. IX 1930, 3.

¹⁰² U sastavu delegacije bili su još Eden Nađ (Nagy Ödön), predsednik Narodnog kola, kao i ostali članovi uprave koji su ranije većinom bili i članovi mesne organizacije ZMS. (*Napló*, 13. IV 1929).

¹⁰³ AV, FDB, II, br. 12777/1930.

daničke lojalnosti. Senka sumnje u tim izveštajima često je upućivala na opasnost od severa, »jer naši severni susedi su agilni i svim silama na reviziji mirovnog ugovora«. Dalje, u tim izveštajima bilo je izvesne razlike u ocenjivanju političkog držanja nemačke nacionalne manjine koja je »većinom ostala na liniji austro-ugarskog nacionalizma«. Neki od sreskih načelnika su predlagali svojim pretpostavljenima da u opštoj upravnoj organizaciji oforme i obaveštajnu službu da bi blagovremeno dobili podatke o svim štetnim pojavama.¹⁰⁴

Banovinska uprava je takve izveštaje poslala Ministarstvu unutrašnjih poslova (Kabinetu), ali se u njima ne spominje nužnost formiranja posebne obaveštajne službe. Dali su primat formiranju raznih nacionalističkih organizacija koje su imale izvesnu nadzornu misiju, ne samo nad manjinskim kulturno-prosvetnim udruženjima, nego i nad tim manjinama kao celinom. O takvom opredeljenju svedoči i jedan izveštaj velikog župana Beogradske oblasti Ministarstvu unutrašnjih poslova od 10. oktobra 1929. godine.¹⁰⁵

Mada i dalje nije izostajala konstatacija da su mnogi Nemci ostali na liniji minulog austro-ugarskog nacionalizma, u većini slučajeva u službenim izveštajima akcent se stavlja na njihovu marljivost u poljoprivrednoj proizvodnji. Zato su jugoslovenske vlasti često, kada je bila u pitanju nemačka nacionalna manjina, pokazivale više takta i razumevanja. Ban Dunavske banovine, na primer, početkom avgusta 1930. primio je delegaciju vojvođanskih Nemaca na čelu sa Štefanom Kraftom (koji je u parlamentarnom periodu dvadesetih godina bio predsednik Zemaljske nemačke stranke). Delegacija je tom prilikom tražila da vlasti ponovo odobre rad Kulturbunda i da otklone sve evidentne nepravilnosti u manjinskoj školskoj politici.¹⁰⁶ U isto vreme, a ni kasnije, banovinske vlasti nisu primile ni jednu mađarsku zvaničnu delegaciju da bi iznela slične zahteve, a pogotovo nisu želele nikakav službeni kontakt sa bivšim rukovodiocima ZMS u sastavu ma kakve delegacije. Ovaj stav nije se izmenio ni u drugoj polovini 1930, kada su vladajući krugovi u Beogradu — da bi osigurali širu društvenu bazu — vukli političke poteze i pokušavali da uključe neke pripadnike nacionalnih manjina u politički život. Ti ljudi ranije nisu bili pod okriljem svojih manjinskih stranaka, u parlamentarnom periodu su bili neutralni ili su se opredelili za neke druge zemaljske stranke. U odnosu na mađarsku nacionalnu manjinu ovde se prvenstveno mislilo na tzv. radikalske Mađare, koji su u nekim mestima Vojvodine imali posebne organizacije i pod uticajem Narodne radikalne stranke glasali za tu stranku, dobivši na taj način izvesne koncesije. Bio je, međutim, priličan broj Mađara birača koji su prihvatili program Jugoslovenske demokratske stranke. Za pokušaj politizacije tih masa trebalo je pronaći pogodnog čoveka, koji u parlamentarnom periodu nije odigrao nikakvu ulogu, a uz to je ipak donekle poznat, bar u mađarskim sredinama i spreman je da bez pogovora izvršava sve ono što beogradski vladajući krugovi od njega traže. Ti krugovi nisu ni računali da takvog čoveka traže

¹⁰⁴ AV, FDB, II, br. 8776/1930.

¹⁰⁵ AV, FDB, II, br. 14129/1930.

¹⁰⁶ *Napló*, 5. VIII 1930, 7.

među bivšim rukovodiocima, čak ni iz redova bivših lokalnih vođa. Takav politički trenutak u Vojvodini sredinom jula 1930. pružao je veoma pogodno šanse za političku karijeru subotičkog lekara Gabora Santa (Szántó Gábor). On je kao medicinski stručnjak dotada već stekao priznanje u gradu i njegovo ime se pročulo i u drugim mestima. Nikad se nije sukobio sa vlastima, jer je važio kao izrazito režimski čovek. On je bio spreman da bez prigovora prihvati monarhođiktaturu, ideju o jugoslovenstvu. Po njegovoj oceni, parlamentarni period i delovanje ZMS kao samostalnog političkog faktora nije ništa doprineo niti koristio mađarskoj nacionalnoj manjini kao celini. Naprotiv, njen položaj se pogoršao jer se Stranka nije snalazila u zamršenoj partijsko-političkoj borbi, činila je netaktične i nedosledne poteze, izazivala vlasti koje su posle preduzele represivne mere. Vladajući krugovi su osim toga, po političkom videnju Gabora Santa, od formiranja SHS na Mađare gledali kao na neloyalne građane. Tu sumnju treba otkloniti organizovanjem masovnih skupova na kojima bi osigurali učešće svih kulturnih i drugih organizacija. Svi ti skupovi bi trebalo da donesu skoro istovetne rezolucije o lojalnosti svih Mađara u Jugoslaviji, vernosti dinastiji i kralju i spremnosti na prihvatanje svih građanskih obaveza da žive sa drugim narodima u slozi.

Gabor Santo je, izgleda samoinicijativno, istupao sa svojim političkim programom i za njega je pridobio samo nekoliko svojih istomišljenika u Subotici, mada se ni sa kim od članova bivšeg predsedništva ZMS nije po ovim pitanjima konsultovao.

Prvi politički kontakt između Gabora Santa i banovinskih vlasti (konkretno, tadašnjeg bana Dunavske banovine) datiraju još od jula 1930. godine. Naime, tada je Radoslav Dujić, nalazeći se na inspekcijom putu u Somboru, saopštio u svom intervjuu za manjinsku štampu da raspolaže tačnim informacijama o tome da Mađari u skoroj budućnosti na jednom masovnom političkom skupu žele da dokumentuju svoju lojalnost i spremnost da žive u slozi »sa elementima većine«.¹⁰⁷

Ova izjava predstavljala je, u stvari, uvod za sledeću etapu inspekcijonog puta bana Dujića i njegovu posetu u stanu Gabora Santa, koji je tom prilikom, rečnikom uobičajenim u ovakvim prilikama, koji nije bio lišen ni čiste frazeologije, govorio o punoj lojalnosti Mađara i o njihovoj spremnosti da prihvate ideju o jugoslovenskom jedinstvu.

Sličnim tonom govorio je i ban, ističući ujedno da nikada nije pravio razlike između građana mađarske narodnosti i Jugoslovena. Čak je izrazio i svoju nadu da će uskoro nastati vreme kada će Jugoslavija sa susjednom Mađarskom biti u dobrosusedskim odnosima.¹⁰⁸

Još pre ovih prvih političkih koraka u kasnije problematičnoj političkoj karijeri Gabora Santa, reči o nepokolebljivoj lojalnosti Mađara čule su se i na svečanoj sednici Gradskog odbora u Subotici 25. marta 1930. povodom tadašnje posete bana Dujića. On je prisustvovao svečanoj sednici. Posle uvodnog pozdravnog govora gradonačelnika, uzeo je reč odbornik Bela Futo (Futó Béla). Njegov govor takođe je bio izraz spremnosti da visoki

¹⁰⁷ *Napló*, 12. VII 1930, 3.

¹⁰⁸ *Napló*, 24. VII 1930, 3; *Reggeli Ujság*, 24. VII 1930, 3.

gost bude dočekan sa što više lepih reči i da glavni akcenat bude stavljen na lojalno držanje Mađara.

Mi Mađari već smo upoznali i naučili poštovati Vaš dugoverni rad. Uveravam Vas da je nepoverenje prema nama bezrazložno, jer mi znamo šta je naša dužnost prema državi, te ovu lojalno i svesno ispunjavamo.

... Nadamo se i molimo da u interesu građanstva sa istim tim žarom i istim oduševljenjem nastavite borbu kao do sada i tad će narod Dunavske banovine, zajedno sa Mađarima, svom dušom stupiti u Vaš tabor.¹⁰⁹

I pored lepih reči koje su bile izgovorene sa obe strane, politička stvarnost u Vojvodini 1930, pa i kasnije, bila je mnogo sumornija. Vladajući krugovi u Beogradu, kao i najvažniji akteri banovinske administracije, i dalje su bili opterećeni sumnjama u lojalnost najvećeg dela pripadnika mađarske nacionalne manjine i praktični postupci njihovi često su pokazivali da se na pripadnike nacionalnih manjina gleda kao na građane drugog reda. Sa druge strane, u redovima mađarske nacionalne manjine, sem Gabora Santa i njegovih malobrojnih istomišljenika, malo ko je verovao da će u narednom periodu položaj mađarske nacionalne manjine biti bolji. Čak se strahovalo i od pogoršanja političkog i ekonomskog položaja Mađara.

Ipak, pokret jugoslovenskog jedinstva — koji je na području Vojvodine krenuo iz Subotice na čelu sa profesorom univerziteta Fedorom Nikićem — sadržao je i spremnost da u njega budu uključeni i režimski raspoloženi Mađari (prvenstveno Gabor Santo i njegova grupa), da bi se na taj način prezentovao njegov višenacionalni karakter. Zato se na svom agitationalom putu po nekim vojvođanskim mestima Feodor Nikić često pojavljivao u društvu Gabora Santa, posebno tamo gde je u većem procentualnom iznosu bilo mađarskog stanovništva. Na velikom narodnom zboru 24. avgusta 1930. u Velikom Bečkereku — po pisanju manjinske štampe — sem Srba i Mađara, bio je prisutan i izvestan broj Nemaca i Rumuna, te su »dobre želje« kralju Aleksandru bile izrečene na svim tim jezicima. Na ovom zboru bila je ujedno formirana sreska organizacija Jugoslovenskog udruženja.

Vođa novog pokreta u svom govoru nacionalnim manjinama nije mogao da obeća ništa značajno. Ogradio se, međutim, od pretpostavki nekih da pokret ima cilj da denacionalizuje nacionalne manjine, ali u isto vreme nije zaboravio da istakne da nacionalne manjine treba da prihvate nov režim jer nastalo stanje niko ne može da izmeni. Govor Gabora Santa bio je skoro istovetan po sadržini sa govorom Nikića. Podsećao je svoje sunarodnike da žive u Jugoslaviji i da postojeće granice niko ne može da izmeni.¹¹⁰

U drugoj polovini 1930. Gabor Santo je uložio velike napore da formira mesne organizacije Jugoslovenskog udruženja i u nekim mestima sa mađarskim stanovništvom i da te organizacije u isto vreme daju izjavu o lojalnosti kralju Aleksandru i ideji o jugoslovenskom jedinstvu. Cela je akcija, međutim, u suštini bila neuspešna zbog političke pasivnosti mađar-

¹⁰⁹ Istorijski arhiv Subotica (IASU). Zapisnik za 1930. godinu, br. zap. 150.

¹¹⁰ *Napló*, 26. VIII 1930, 5.

skih masa. U severnoj Bačkoj početkom septembra 1930. takve organizacije se formiraju u Staroj Moravici i Malom Iđošu. Mađarska manjinska štampa samo je kratkim obaveštenjima notirala ove događaje u rubrikama rezervisanim za vesti i događaje manjeg značaja. Osim toga, izostao je svaki komentar za jest stav štampe i uredništva, koji možemo da ocenimo kao krajnju rezervisanost i ograđivanje od cele te akcije. Još je interesantnije da na ovim političkim skupovima nije učestvovao Gabor Santo. Na zboru u Malom Iđošu, na primer, sa ciljevima organizacije prisutne je upoznao beležnik Andrija Pletiković, predsednik Jugoslovenskog udruženja u Bačkoj Topoli.¹¹¹ Važna je poseta Subotici krajem oktobra 1930. ministra za inostrane poslove Bože Maksimovića, ministra bez portfelja Mate Drakulića i saobraćaja Lazara Radivojevića. Na tom skupu ministar Maksimović govorio je o ravnopravnosti svih naroda u Kraljevini Jugoslaviji i o jednakim uslovima za nesmetani kulturni razvitak. Ponavljao je već tada dobro poznate političke krilatice o lojalnosti Mađara i o odobravanju kralju Aleksandru za uvođenje novog političkog sistema u zemlji. Opet je podvlačio »da su Mađari svesni svojih građanskih obaveza«.¹¹²

Manjinska štampa, međutim, verovatno iz političkih pobuda, nije dala celovitu informaciju o ovom političkom skupu. Naime, izgleda da je Gabor Santo želeo da iskoristi boravak trojice ministara u Subotici, pa je organizovao konferenciju predstavnika građana Subotice, Sente, Bačke Topole, Stare i Nove Kanjiže. Ovo saznajemo iz teksta sa sednice Gradskog odbora Subotice, održane 30. decembra 1930. Gradonačelnik je u svom tromesečnom izveštaju na ovoj sednici saopštio:

Na pozdravni telegram upućen nj. veličanstvu Kralju sa konferencije predstavnika građana Subotice, Sente, Bačke Topole i Stare Kanjiže i Nove Kanjiže, prilikom boravka u Subotici članova Kraljevske vlade, dobio sam putem Banske uprave sledeći odgovor:

Kancelarija nj. veličanstva primila je pozdravni telegram sa izrazima odanosti od predstavnika građana grada Subotice, Sente, Stare Kanjiže, Nove

---

¹¹¹ U člancima *Napló*-a o formiranju spomenutih organizacija objavljena su i imena članova uprave iz kojih se vidi da su skoro isključivo bili ljudi u državnoj službi ili, pak, prosvetni radnici koji su zbog svoje profesije pomalo bili i primorani da prihvate te funkcije. (*Napló*, 4. IX 1930, 4; 6. IX 1930, 10).

¹¹² *Napló*, 27. X 1930, 2; *Reggeli Újság*, 28. X 1930, 3.

Ministri tadašnje vlade posetili su Novi Sađ, Sombor i Suboticu. Tom prilikom su organizovani i dogovori sa užom grupom ljudi, koji su prethodno bili brižljivo izabrani. Na skupu u Somboru, po inicijativi banovinske uprave, trebalo je da prisustvuju Deneš Štrelicki i Eden Nad. Oni su imali da se u ime Mađara izjasne o podaničkoj vernosti i ujedno da iznose žalbe mađarske manjine.

Štrelicki je pre planiranog skupa imao dogovor sa gradonačelnikom Subotice i zajednički su sastavili jedan memorandum o tim žalbama:

a) ne dozvoljavaju nesmetani rad mađarskih kulturnih društava;

b) u mađarskim razredima osnovnoškolskog obrazovanja u nekim mestima nema nastave zbog otpuštanja ili premeštanja prosvetnih radnika mađarske narodnosti;

c) nije rešeno pitanje otpuštenih mađarskih železničara i poštanskih nameštenika.

Prethodnog dana, pre planiranja konferencije, međutim, šef Policijske kapetanije u Subotici izvestio je Štrelickog da njegovo prisustvo na konferenciji nije poželjno. Na taj način, na tim pregovorima je učestvovao samo Gabor Santo. (OL, KM — K — 63 — 1931 — 16/4).

Kanjiže i Bačke Topole, sa skupa na kome su bili prisutni i članovi kraljevske vlade. Po nalogu kancelarije njegovog veličanstva kralja, Kabinet Ministarstva unutrašnjih poslova moli da imenovanim izjavi zahvalnost na pozdravnom telegramu upućenom njegovom veličanstvu kralju.¹¹³

Mada u tekstu nije bilo naglašeno da su na ovoj političkoj konferenciji učestvovali građani mađarske narodnosti, nema sumnje da se radilo o posebnom političkom angažovanju Gabora Santa koji je želeo da iskoristi boravak već spomenutih ministara za stvaranje povoljnije političke klime, za vojvođanske Mađare.

No i pored povoljnih javnih izjava o ravnopravnosti svih naroda u Kraljevini Jugoslaviji, stupanja na političku scenu Gabora Santa i njegovih malobrojnih pristalica i davanja serijskih uveravanja o lojalnosti Mađara, kao i organizovanja već spomenute konferencije, u prvim godinama monarhodiktature stvari nisu krenule nabolje, čak su se pojavljivali ozbiljni znaci pogoršanja koji su najviše bili vidljivi u prosvetnoj politici vladajućih krugova. Sav kulturni život se odvijao pod uslovima određenih represivnih mera i u senci davanja prioriteta u svakom pogledu nacionalističkim, tzv. patriotskim kulturnim grupama koje su često imale nepisane prerogative da nadziru manjinska kulturna društva i druge organizacije i da na taj način rade na ostvarenju unitarističkog jugoslovenskog jedinstva.

U tim godinama i dalje se osećala bitna razlika u politici vladajućih krugova u Beogradu u odnosu na nacionalne manjine. Ti krugovi su pokazali nešto više razumevanja i tolerancije za prosvetna i kulturna pitanja nemačke nacionalne manjine. Vlasti su, naime, krajem leta 1930. ponovo odobrile rad Kulturbunda i otvaranje učiteljske škole sa nemačkim nastavnim jezikom. U isto vreme, međutim, za otvaranje učiteljske škole sa mađarskim nastavnim jezikom predstojala je dugogodišnja borba o kojoj će još biti reči.

Ipak u jesen 1930. na manjinskoj konferenciji u Genfu učestvovali su Leon Deak i Deneš Štrelicki, ljudi iz predsedništva bivše ZMS.¹¹⁴

5. STANJE PROSVETE I KULTURNOG ŽIVOTA U PRVIM GODINAMA MONARHODIKTATURE

U prosveti i kulturnom životu Mađara posle uvođenja monarhodiktature već od prvih dana su se pojavljivali ozbiljni znaci pogoršanja. To je bilo evidentno 1929. i 1930, sve do objavljivanja Oktobarskog ustava 1930. g., kada nastupa izvestan period smirivanja.

Pre svega, moramo istaći da je mađarski poslanik u Beogradu prvih nedelja po uvođenju monarhodiktature poslao svojim pretpostavljenima u

¹¹³ IASU, Zapisnik Gradskog veća u Subotici od 30. XII 1930, br. zap. 359.

¹¹⁴ *Napló*, 3. IX 1930, 8.

Po pisanju lista *Reggeli Újság*-a, predstavnici Mađara iz Jugoslavije Leon Deak i Deneš Štrelicki stigli su u Zenevu sa zakašnjenjem. Po povratku u zemlju, Deak je dao izjavu da su se na konferenciji izjasnili protiv Brijanovog plana o tzv. »Pan Evropi«. (*Reggeli Újság*, 17. IX 1930, 2).

Budimpeštu veoma pesimističke izveštaje. Tu je prognozirao da su za mađarsku nacionalnu manjinu u Jugoslaviji nastali crni dani. U izveštajima je istakao da se smenjuju lokalne vlasti, zabranjuje ZMS, rasturaju razne priredbe i zabave, storniran je rad čak i mnogih dobrotvornih društava, svi manjinski lideri postali su »sumnjivi«. Ni čista kulturna društva nisu više tolerisana. Bivši lider Stranke žalio se Forsteru da situacija iz dana u dan postaje sve teža. Štrelicki se još žalio da niko ne može da dobije pasoš za Mađarsku, ovo je bilo uskraćeno čak i njemu, te nije mogao da ode na lečenje.¹¹⁵

Posle najpažljivijeg proučavanja savremenog izvornog materijala vidimo da su ovi izveštaji, mada su bili bazirani na izvesnim činjenicama, ipak nosili u sebi dosta tonova dramatizacije, naročito u delu koji se odnosio na rasturanje kulturnih i raznih humanitarnih društava. Posle 6. januara 1929, a posebno sprovođenjem Naredbe o rasturanju raznih društava i udruženja »koja imaju plemenski karakter«, i ove mere podjednako su pogodile sve narode u zemlji a, naravno, još više manjinska društva i udruženja.

Osetno pogoršanje u prvim mesecima diktature bilo je evidentno u školstvu. Manjinski prosvetni radnici, a posebno Mađari i Nemci, radili su u atmosferi nepoverenja. Oni su skoro bez izuzetaka bili proglašeni nepogodnim da decu vaspitaju »u duhu patriotizma i jugoslovenskog jedinstva«. Skoro u svim izveštajima sreskih načelnika sa terena podžupanu Beogradske, odnosno Bačke oblasti, pa posle i banovinskoj administraciji, kategorički je podvučena ova bojaznost. Isto tako je ukazano da posebne štetne posledice mogu imati okolnosti ukoliko su manjinski prosvetni radnici u većini u takvim sredinama. Kao argument za nepatriotsko držanje jednog dela manjinskih prosvetnih radnika navodi se da u protekloj deceniji življenja u novoj državi nisu savladali srpskohrvatski jezik ili ga znaju u nedovoljnoj meri. U takvoj atmosferi bio je donesen početkom decembra 1929. novi Zakon o osnovnom školskom obrazovanju. On je, u stvari, sadržao već dugogodišnju praksu, jer donošenje takvog zakona se odugovlačilo od proglašenja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Do donošenja ovog zakona na snazi je bio praktično školski zakon iz predratne Kraljevine Srbije, dopunjen povremenim uredbama.

Novi školski zakon je imao 120 članova.

Član 45 je regulisao pitanje tzv. paralelnih razreda u osnovnim školama, koji su se mogli formirati uz odeljenja sa državnim nastavnim jezikom. Spomenuti član je, u stvari, odredio uslove pod kojima su formirana manjinska odeljenja. Broj učenika u tim odeljenjima imao je da bude 30, a nikako manje od 25. Ova poslednja mogućnost, međutim, bila je dopuštena samo uz posebno odobrenje Ministarstva prosvete i kulture. Učenici čiji je maternji jezik bio srpskohrvatski nisu imali pravo da se upišu u manjinska paralelna odeljenja, ali manjinski učenici mogli su da pohađaju odeljenja sa državnim nastavnim jezikom. Pripadnicima jedne nacionalne ma-

---

¹¹⁵ OL, Fond mađarskog Ministarstva inostranih poslova (Küm), res. pol. 16, 1929, 76, 91, 196, 343, 364, Forsterovi izveštaji od 25. I, 29. I, 17. IV, 27. IV 1929. (Spominje i V. Vinaver, u nav. delo, 402).

njine, međutim, nije bilo dozvoljeno da se upišu u odeljenja drugih nacionalnih manjina.

Jedina olakšica za manjinska odeljenja u odnosu na staru praksu bio je član koji je predvideo da i nastava tzv. nacionalnih predmeta (istorija, geografija) treba da se izvodi na jeziku nastave. Bilo je još i nekih novina u odnosu na stari školski zakon, kao što je da se za sve đake sa nedržavnim maternjim jezikom u okviru svake osnovne škole otvore pripremni razredi.

Novi školski zakon je regulisao i dozvoljeni maksimalni broj učenika u odeljenjima. U nižim razredima to je 50, a u višim 40 učenika.

U skladu sa dotadašnjom praksom u nastavi u osnovnim školama, manjinska odeljenja su formirana samo do četvrtog razreda, a u višim razredima (peti i šesti razred) nastava se već izvodila na državnom jeziku.¹¹⁶

Na osnovu izloženog može se zaključiti da je novi Zakon o osnovnom obrazovanju pružao doista dosta prostora za formiranje manjinskih odeljenja gde su za to postojali uslovi. Međutim, praksa iz vremena parlamentarnog perioda i razne uredbe koje nisu stavljene van snage uvek su stvarale mogućnost za smanjenje manjinskih odeljenja sa obrazloženjem da nema dovoljnog broja manjinskih učenika. Ranija nepopularna praksa o istraživanju porekla imena učenika nije iščezla ni u prvim godinama diktature. Često je učenicima sa nemađarskim prezimenom bilo uskraćeno da se upišu u mađarska paralelna odeljenja, pa je na taj način nekoliko učenika »nedostajalo« za otvaranje novih odeljenja ili je to dovelo do ukidanja postojećih. Taj metod nije svugde primenjivan sa istom oštrinom i često je presudno bilo opredeljenje lokalnih školskih vlasti ili direktora dotične škole. Posle donošenja novog školskog zakona bilo je penzionisano 114 mađarskih, 93 nemačka i 6 rumunskih učitelja.¹¹⁷ Prvenstveno su bili penzioni-

---

¹¹⁶ *Službene Novine kraljevine SHS*, 9. XII 1929, 2159; *Napló*, 9. XII 1929, 9; Branislav Gligorijević, *O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini 1919—1929*, Matica srpska, Zbornik za istoriju, sv. 45/1972, 55.

¹¹⁷ V. V. Inaver, nav. delo, 403.

Po podacima Prosvetnog odeljenja Banske uprave, na početku 1929/1930. školske godine na području Dunavske banovine radilo je 1.276 narodnih, osnovnih škola sa 4.265 razreda. Od tih razreda, u 528 nastava je bila izvođena na mađarskom jeziku. Broj mađarskih učitelja je bio 364.

Radilo je još 27 građanskih škola sa 129 razreda, a 15 sa mađarskim nastavnim jezikom. Bilo je još 24 srednje škole sa 319 razreda, a razreda sa mađarskim nastavnim jezikom 34.

Naime, postojali su paralelni razredi državne gimnazije u Subotici i Velikom Bečkereku.

Do sledeće školske godine situacija se pogoršala. Usled primenjivanja metoda o istraživanju porekla imena, broj mađarskih razreda u narodnim osnovnim školama se osetno smanjio. U Državnoj gimnaziji u Velikom Bečkereku početkom 1930/31. školske godine nisu otvoreni II, III, IV, V i VI razred. Bila je ukinuta i Muška građanska škola sa mađarskim nastavnim jezikom u Staroj Kanjiži. Istu sudbinu je doživela i Građanska devojačka škola u tom mestu u kojoj su predavale opatice tzv. reda »Hajnal«. Nisu bili otvoreni ni razredi II, III i IV u Građanskoj školi sa mađarskim nastavnim jezikom u Velikom Bečkereku, kao i IV razred Građanske škole u Novom Sadu. (OL, KM, K — 63 — 1939 — 16/1).

Beogradski list *Pravda* je takode prezentovala podatke o mađarskim manjinskim školama na početku 1929/30. školske godine. Podatke je objavilo Odeljenje za štampu Predsedništva vlade. Tada su u zemlji, uglavnom u Vojvodini, bile

sani stariji prosvetni radnici sa nedovoljnim znanjem državnog jezika, koji su već stekli pravo bar na minimalnu penziju. Mladi prosvetni radnici u isto vreme su u priličnom broju bili premešteni u udaljenije krajeve zemlje da bi se njihov broj smanjio, pogotovu u mestima sa pretežnim mađarskim stanovništvom. Na njihovo mesto su bili dovedeni učitelji slovenske nacionalnosti koji su vladali mađarskim jezikom. Često je, međutim, njihovo znanje bilo vrlo oskudno.

Skoro u isto vreme bio je donet i novi Zakon o srednjim školama.¹¹⁸ Još pre njegovog donošenja Ministarstvo prosvete i kulture ukinulo je više razrede gimnazije u Senti i Srbobranu sa obrazloženjem da dotične srednje škole nemaju dovoljan broj kvalifikovanih profesora, nastava nije na potrebnom nivou. Posebnu buru je izazvalo, svakako, ukidanje viših razreda gimnazije u Senti, jer se radilo o sredini gde su oko 80% stanovnika bili Mađari. U ukinutim višim razredima poslednjih godina skoro i nije bilo paralelnih mađarskih razreda, često zbog nedovoljnog broja učenika. U nižim razredima, međutim, bilo je više onih koji su u smislu ministarske naredbe takođe bili ukinuti. Za odbranu paralelnih manjinskih odeljenja u višim razredima skoro i nije bilo izgleda. Najviše se zauzimalo za očuvanje viših razreda, odnosno potpune gimnazije sa državnim nastavnim jezikom u gradu. Ova zajednička želja došla je do punog izražaja i na vanrednoj sednici Gradskog odbora 30. avgusta 1929. Odbornici mađarske narodnosti na sednici su posebno naglasili da je i njihovo zauzimanje za potpunu gimnaziju sa srpskohrvatskim jezikom u gradu još jedan dokaz njihove lojalnosti. U tom smislu je bio sastavljen i memorandum Odbora, koji je upućen kralju Aleksandru.¹¹⁹ Sva ta široka društvena akcija, međutim, nije urodila plodom.

---

204 mađarske manjinske osnovne škole i 27 predškolskih odeljenja (zabavišta). Bilo je još i pri 5 građanskih škola paralelnih razreda sa mađarskim nastavnim jezikom.

Sto se tiče srednjoškolske nastave, tada je u Senti bilo mađarskih paralelnih razreda pri nižim razredima gimnazije. U Velikom Bečkereku u gimnaziji tada su postojali mađarski paralelni razredi u I, IV, VI i VII razredu, ali su bili pred ukidanjem. Jedino u Subotici su postojala kompletna paralelna odeljenja na oba nastavna jezika. Na području Hrvatske i Slavonije, međutim, nije radilo nijedno odeljenje sa mađarskim nastavnim jezikom. (*Pravda*, 28. X 1929).

Pre početka školske 1929/30. godine, veliki župani tada još postojećih administrativnih oblasti sastavili su spisak manjinskih škola na njihovom upravnom području, kao i spisak upravitelja škola po nacionalnoj pripadnosti. Arhiv Jugoslavije (AJ, Ministarstvo prosvete — MP 66 — 55 — 131).

¹¹⁸ Sem Zakona o narodnim školama, novi režim je doneo i druge školske zakone kao, na primer, Zakon o srednjim školama i Zakon o učiteljskim školama. Međutim, u ovim zakonima nijedna odredba ne govori o nastavi na jezicima narodnosti. U Zakonu o građanskim školama, koji je donet 5. XII 1931, izričito se traži ukidanje takvih škola na jezicima narodnosti: »Sve privatne građanske škole zatvoriće se postepeno, tj. razred po razred, počevši sa I razredom, čim ovaj Zakon stupi na snagu. Škole sa nedržavnim nastavnim jezikom ukidaju se odmah u celosti«. (AJ, Ministarstvo pravde, Zakonski osek, 63 — 45 — 138).

¹¹⁹ *Napló*, 31. VIII 1929, 3.

Direktor Državne gimnazije iz Sente 10. VIII 1929. uputio je dopis Ministarstvu prosvete i predložio ukidanje viših razreda sa mađarskim nastavnim jezikom. U obrazloženju stoji da učenici Mađari ne žele da nauče državni jezik, posle mature odlaze na studije u Mađarsku. Većinom tu i ostaju, pa oni koji se vrate nisu prijateljski raspoloženi prema Jugoslaviji.

U celini uzevši, zbog primenjivanja starog metoda istraživanja porekla imena i penzionisanja priličnog broja mađarskih prosvetnih radnika, broj mađarskih manjinskih odeljenja u osnovnim i srednjim školama, kao i učenika u njima, i dalje je bio u opadanju. Po jednom izveštaju, koji su uputile prosvetne vlasti Dunavske banovine lično banu, u januaru i februaru 1930. na teritoriji Banovine tada je postojalo 528 mađarskih manjinskih odeljenja sa ukupno 29.319 učenika. U isto vreme, broj mađarskih prosvetnih radnika je iznosio 391.¹²⁰

U zakonskim odredbama objavljenim 6. januara 1929, kao što je već rečeno, bilo je propisano i rasturanje udruženja koja nose »versko i plemensko« obeležje. Time, u stvari, nije bilo nagovešteno samo rasturanje političkih stranaka, nego i raznih društava kulturnog i prosvetnog karaktera koje su lokalne vlasti mogle da ocene kao da deluju »u verskom i plemenskom duhu«. U stvari, bili su podvrgnuti oštroj kontroli statuti svih tih organizacija, od kojih je deo odmah zabranjen. One kojima je i dalje dozvoljen rad, morale su u određenom roku da revidiraju svoje statute u duhu novog zakona. Lokalne vlasti u prvim danima monarhodiktature su to shvatile sasvim jednostavno, pa su pristupile rasformiranju svih društava i udruženja za koje su ocenili da imaju karakter koji se kosio sa novim zakonom. Uskoro je sledila okružnica Ministarstva unutrašnjih poslova s detaljnim objašnjenjem na koje organizacije treba primeniti novi zakon.¹²¹

Po objavljivanju Zakona, mađarska društva i udruženja kulturnog i humanitarnog karaktera u znatnoj većini su nastavila rad, ali su i te orga-

---

Posle predloga sledio je i Ukaz kralja o ukidanju viših razreda gimnazije u Senti.

Ministarstvo unutrašnjih poslova, Odeljenje za javnu bezbednost, septembra 1929. pismeno je izvestilo Ministarstvo prosvete da je 1. IX 1929. održan zbor građana Sente u korist ponovnog otvaranja viših razreda gimnazije a inicijativa za spomenuti skup pokrenuta je od nekoliko građana mađarske narodnosti. U dopisu se još navodi da je zboru predsedavao profesor u penziji i gradski odbornik Pal Mohači (Mohácsi Pál), a referent je bio advokat i odbornik Ferenc Keceli Mesaroš (Keceli Mészáros Ferenc). Citira se ujedno i rezolucija koja je doneta na zboru: »Mi roditelji i građani mađarske narodnosti, koji predstavljamo 80% celokupnog stanovništva, sakupljeni na zboru 1. IX 1929. godine u Senti, puni podaničke odanosti i vernosti obraćamo se Vašem Veličanstvu sa molbom: Da svojom roditeljskom milošću blagoizvolite novim ukazom otvoriti u Senti punu gimnaziju sa državnim nastavnim jezikom, u čijem okviru bi ostala četiri niža razreda sa mađarskim nastavnim jezikom, kako bi naša deca u nižim razredima toliko nučila da znaju jezik, da bi u višim razredima mogli da sa uspehom nastaviti učenje na državnom jeziku i tako budući i verni podanici Vašeg Veličanstva i Kraljevskog doma što savesnije vršiti svoje građanske i podaničke dužnosti.«

Ujedno je još navedeno da je izabrana posebna delegacija (prota Miloš Prekajski, administrator Ljudevit Nača, rabiner Herman Švajger, nadalje profesori Janoš Novosel i Pal Mohači i advokat Ferenc Keceli Mesaroš), koja će citiranu rezoluciju lično podneti kralju.

Na kraju, Odeljenje za javnu bezbednost Ministarstva unutrašnjih poslova iznelo je svoj stav da gimnaziju sa mađarskim nastavnim jezikom ne treba tolerisati. (AJ, MP 66 — 56 — 140).

¹²⁰ AV, FDB, II, br. 30236, 1930.

¹²¹ Predsednik Ministarskog saveta i ministar unutrašnjih dela aktom br. 1651 od 23. I 1929. uputili su spomenutu okružnicu nadležnim organima.

nizacije takođe morale u određenom roku da revidiraju svoje statute. Ukoliko u tekstovima nije bilo potrebno ništa izmeniti, ista su morala da podnesu svoje statute za potvrđivanje ranijeg odobrenja.

Iz sačuvane dokumentacije Ministarstva jasno se može zaključiti da su vlasti najoštriji kurs primenjivale protiv onih društava i udruženja mađarske nacionalne manjine koja su dotada delovala pod okriljem katoličke crkve. Naime, katolički sveštenici mađarske narodnosti kod vlasti su imali još negativniju reputaciju nego prosvetni radnici. Katolički sveštenici Mađari bili su za režim u potpunosti neprihvatljivi i zbog organizacionog ustrojstva same crkve i njenog međunarodnog odnosa nadnacionalnog karaktera, te su za svoju eventualnu antidržavnu delatnost mogli računati na spoljnu podršku, prvenstveno u verskim krugovima čak i u zemljama koje su sa Jugoslavijom inače bile u prijateljskim odnosima. Zato su posle uvođenja monarhodiktature oštroj kontroli i zabranama bila izložena ova društva Mađara. No u toku 1929. bila su zabranjena i druga kulturna udruženja Mađara, koja ranije nisu formirana na inicijativu katoličke crkve i nisu bila pod njenim neposrednim patronatom.

Na osnovu ne baš kompletno sačuvane dokumentacije Fonda Ministarstva unutrašnjih poslova, možemo zaključiti da vlasti u septembru 1929. nisu dozvolile rad Pučke seljačke čitaonice u Tavankutu, Društva trgovačke i zanatlijske omladine u Novom Vrbasu i Katoličkog kola u Starom Vrbasu. Sve te organizacije kulturno-prosvetnog karaktera su dozvolu za rad dobile još u parlamentarno doba, a po uvođenju diktature bile su zabranjene s pomenutim obrazloženjem. Mnogo oštrije obrazloženje formulisano je, međutim, prilikom rasturanja Katoličkog radeničkog društva u Kuli i Građanske čitaonice u Bačkoj Topoli. U obrazloženju, naime, stoji da te organizacije, odnosno ljudi koji se okupljaju u njima nisu lojalni i da ugrožavaju javnu bezbednost. Sličnu sudbinu je doživelo Mađarsko narodno kolo i u Čonoplji. Vlasti su bile posebno ažurne oko rasturanja Novosadske katoličke čitaonice, u stvari, još nije imala ni svoj odobreni status. Naime, privremena uprava podnela je nacrt statuta na odobrenje još 1919. Posle 1921. godine službena procedura se odugovlačila do proleća 1928. Tada je prepravljeni i dopunjeni nacrt statuta ponovo dostavljen vlastima. Naravno, posle uvođenja monarhodiktature Čitaonica nije mogla dobiti odobrenje za rad. Inače, vlasti su sa posebnim podozrenjem pratile rad pojedinih sveštenika koji su se angažovali u interesu osnivanja Čitaonice. Posebno im je bio sumnjiv prelat Franja Fat (Fáth Ferenc), vlasnik lista *Délszáska*, pa i celo uredništvo i verska opština bili su ocenjeni kao potencijalno iredentističko žarište (mada nije izostalo ni zapažanje da je list po uvođenju diktature ublažavao svoj ton, da bi prikrio »svoju iredentističku svrhu«). U službenom obrazloženju je navedeno i to da je Čitaonica u dotadašnjem radu kultivisala mađarski jezik iako katolicizam nije vera narodnosti.¹²²

U seriji tih mera svakako je bila najosetljivija zabrana Narodnog kola u Subotici. Ova kulturna organizacija je već dvadesetak godina beležila le-

---

¹²² AJ, MUP — 14 — 54 — 214.

pe uspehe i u kulturno-prosvetnom okupljanju građana mađarske narodnosti imala solidnu tradiciju još iz predratnog doba. Sadržina njenog rada bila je raznovrsna. Najviše smetnji pred vlastima svakako je dolazilo od težnje koja je sistematski negovana da svoj rad i uticaj proširi i na obližnja mesta sa mađarskim stanovništvom. Neke njene sekcije (dramska, literarna) zaista su često gostovale u nekim opštinama severne Bačke. Kadrovi koji su se okupljali u Narodnom kolu postigli su vremenom zaista solidan uspeh. Dramska sekcija je svojim priredbama uvek privlačila publiku. U gradu nije postojalo profesionalno pozorište na mađarskom jeziku. Svaki pokušaj u tom pravcu dvadesetih godina ostao je bez ikakvog rezultata, pa su građani mađarske narodnosti radije posećivali te priredbe nego repertoar srpskohrvatskog pozorišta (zbog nedovoljnog poznavanja državnog jezika). Na taj način, Narodno kolo je predstavljalo ne malu konkurenciju profesionalnom pozorištu, koje se, uz to, nosilo i sa ozbiljnim finansijskim problemima. No glavni razlog za zabranu svakako je bila i blizina mađarskih granica i zabrinutost vlasti da se ta kulturna organizacija sa solidnim brojem učlanjenih građana mađarske narodnosti vremenom ne pretvori u faktor negovanja revizionističkih misli, a za eventualno takvo delovanje može da dobije ohrabrenje iz susedne Mađarske.

O zabrani Narodnog kola u Subotici saznajemo iz mesečnog izveštaja Gradske policijske kapetanije upućenog banovinskoj administraciji u novembru 1929. godine.¹²³

U isto vreme, međutim, Kulturno društvo Mađara u Banatu, koje je delovalo u Velikom Bečkereku, a svoj uticaj proširilo skoro na ceo Banat, moglo je i dalje da radi. Ova okolnost ide u prilog našoj oceni da su osnovni razlozi za zabranu Narodnog kola u Subotici bili koje smo pre naveli.

Sledeća, 1930. godina nije bila tamna za mađarska kulturno-prosvetna društva i udruženja kao i druge organizacije humanitarnog karaktera. Naime, u sačuvanoj dokumentaciji pretežu podaci koji jasno potvrđuju da te godine skoro i nije bilo zabrana, nego čak odobravanja novih organizacija. Ova ocena posebno važi za drugu polovinu 1930. godine. U to vreme banovinska administracija je odobrila rad Bačkotopolskog zanatlijskog pevačkog i sportskog omladinskog kluba. Iz priloženog statuta možemo zaključiti da je cilj organizacije bio da usmeri svoje članove u društvenom i moralnom pogledu, da žive u međusobnoj slozi i poštovanju, da napreduju u svim granama sporta, umetnosti i pevanja i svih vidova društvene razonode. U septembru i oktobru 1930. sledi čitav niz novih odobrenja važnih kulturno-prosvetnih, humanitarnih i sportskih organizacija (pravila Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Čoki, Crkvenog prosvetnog odbora u Temerinu, Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Gornjoj Mužlji, Građanske čitaonice u Budisavi itd.¹²⁴

Novi zakon o izmenama Zakona o štampi stavio je celokupnu štampu u zemlji pod cenzuru aparata monarhodiktature. Naravno, i mađarska manjinska štampa je došla pod udar. Područni organi vlasti u svojim izveštajima su često ocenjivali pisanje te štampe, koja se, svakako, posle uvođenja

¹²³ AJ, MUP — 14 — 54 — 215 — 1930.

¹²⁴ Fusnotu videti na 365. strani.

monarhodiktature trudila da cenzuri ne da povoda za intervenciju. Međutim, i najblaža kritika sistema i vlasti na stupcima štampe mogla je poslužiti za intervenciju, čak za zabranu dotičnog lista. Takvu privremenu sudbinu je doživio i nedeljni list *Tükör* (Ogledalo), koji je izlazio u Velikom Bečkereku. List je u broju 16 (20. aprila) i 18 (4. maja) objavio kritički osvrt na rad vlasti i obustavljanje izdavanja pasoša za odlazak zainteresovanih u Mađarsku. Državno tužilaštvo odmah je pokrenulo postupak za zabranu rasturanja spomenutih brojeva i o tome obavestilo Ministarstvo unutrašnjih poslova kao i velikog župana Beogradske oblasti. U daljem službenom saobraćanju vlasti se konstatuje da je list do tada bio rasturen u 5.600 primeraka. Ministarstvo unutrašnjih poslova je, nadalje, u službenom dopisu izvestilo tužilaštvo i velikog župana da list nije registrovan po propisanoj proceduri. Ova okolnost je bila dovoljna za zabranu daljeg izlaženja lista.¹²⁵ Ministarstvo unutrašnjih poslova u svojim aktima upućenim podružnim nadležnim organima nejedanput je ukazalo da se Zakona o izmenama i dopunama Zakona o štampi treba strogo pridržavati. Osim toga, iz ovih dopisa se vidi da je Ministarstvo došlo do saznanja da neka uredništva, nasuprot intencijama Zakona, počinju rasturanje listova pre nego što određeni broj dostave Državnom odvjetništvu radi cenzure. Zahteva se dalje u dopisu da vlasti neophodno ispune svoje obaveze u skladu sa spomenutim zakonom.

Ovaj se strogi službeni ukor, izgleda, posebno odnosio na vlasti koje su imale da kontrolišu ton pisanja manjinskih listova, jer smo u pomenutom službenom aktu Ministarstva unutrašnjih poslova našli i neke odgovore vlasti uglavnom sa područja sa većim brojem mađarskog stanovništva. Redarstvena kapetanija u Staroj Kanjiži, na primer, u najkraćem roku je uputila odgovor Ministarstvu da u gradu izlaze list *Tiszavidék* i *Zvanični list* grada na srpskom i mađarskom jeziku, a u pogledu otpočinjanja raspodaje listova, uredništva i štamparije se tačno pridržavaju odredbe čl. 7 Zakona o izmenama i dopunama Zakona o štampi.

Iz tog službenog dopisivanja saznajemo nešto i o organizovanju cenzurske službe u pojedinim mestima. Redarstvena kapetanija iz Sente je, na primer, obavestila Ministarstvo da — prema sporazumu sa državnim tužilaštvom u Subotici — cenzuru u gradu vrši šef policije, odnosno dežurni policijski činovnik.

Iz Velikog Bečkereka takođe je dostavljen odgovor da je Redarstvena kapetanija stupila u vezu sa tamošnjim tužilaštvom da — čim koje novine ne budu dostavljene u određeno vreme državnom tužiocu za pregled — ovaj odmah treba da izvesti policiju, koja će tada postupati po zakonu.^{125a}

U novembru 1929. oštrica novog Zakona o štampi bila je uperena protiv lista *Bácskai Újság* zbog nekih članaka objavljenih 16. i 18. novembra.¹²⁶ Glavni i odgovorni urednik bio je Leon Deak, jedan od vođa bivše Zemaljske mađarske stranke, koji je iste godine učestvovao i na konferenciji za

---

¹²⁵ AV, FDB, II, pov. br. 15/1929.

Ipak, list koji je izlazio u Velikom Bečkereku od 1926. godine nije bio trajno zabranjen.

^{125a} AV, FDB, II, pov. br. 15/1929.

¹²⁶ AV, FDB, II, 8404/1929.

manjinska pitanja pod okriljem Društva naroda. Vlastima je, inače, u vezi sa zaplenjivanjem navedenih brojeva lista palo u oči da je u Somboru tada izlazilo sedam listova, a od njih šest na mađarskom jeziku.¹²⁷ Među njima bio je i dnevni list *Friss Újság*, čiji je broj 41 od 18. februara 1930. bio zabranjen zbog pisanja o radu Gradskog odbora u Osijeku.¹²⁸

Uskoro je bio zabranjen i broj 49 tog lista. Pažljivo smo proučili članke koji su u obrazloženju zabrane bili navedeni jer su se navodno kosili sa postojećim Zakonom o štampi, ali nismo otkrili sadržinu koja je mogla biti razlog za intervenciju vlasti. No kriterijumi vlasti su bili drugačiji i službeni postupak protiv lista *Friss Újság* bio je pokrenut. Gradska policijska kapetanija iz Sombora je dostavila izveštaj Drugom odeljenju Banske uprave. Tu je, između ostalog, navedeno da u gradu izlazi šest listova na mađarskom, više nego za vreme minule Austro-Ugarske. Predložio je ujedno da se list *Friss Újság* konačno zabrani. Banska upava Dunavske banovine je poslala dopis Ministarstvu unutrašnjih poslova u takvom smislu. Na njegovom duplikatu je kasnije rukom napisan tekst da je somborski list *Friss Újság* konačno zabranjen.¹²⁹ Sličnu sudbinu je doživeo i dnevni list *Hírlap* u Subotici, jer je Predsedništvo gradske policije u izveštaju za novembar 1929. posebno naznačilo da je konačnom obustavom spomenutog lista uticaj domaće mađarske štampe na ovom upravnom području u znatnoj meri oslabljen, mada ne i sasvim.¹³⁰

Vlasti su u to vreme ocenile kao najlojalniji i najbolji list *Bácsmegeyi Napló* (kasnije *Napló*), koji je izlazio u Subotici. Po mišljenju istih, on je raspolagao najjačim kapitalom i uspešno konkurisao ostalim mađarskim listovima. Osim toga, list je imao priličan broj čitalaca i među Srbima i Bunjevcima.¹³¹

Pojedini listovi koji su tada izlazili na području Vojvodine, kao što je već rečeno, bili su s vremena na vreme izloženi pritiscima nezavisno od političkog tretiranja mađarske nacionalne manjine od vladajućih krugova u Beogradu. Ipak ne možemo izvući zaključak da su listovi na mađarskom jeziku mnogo više bili proganjani nego ostali. Sem već spomenutog somborskog lista *Bácskai Újság*, bili su u prvim godinama monarhodiktature zabranjeni neki brojevi novosadskog, *Reggeli Újság-a*, subotičkog *Az Újság-a* somborskog *Bácskai Újság-a*, *Zombori Újság-a* i još nekih drugih listova.¹³²

---

¹²⁷ AV, FDB, II, 21144/1930.

¹²⁸ AV, FDB, II, 24201/1930.

¹²⁹ AV, FDB, II, 29031/1930 i 33770/1930

¹³⁰ AV, FDB, II, 60834/1930.

¹³¹ Isto.

¹³² Fusnotu videti na 367. strani.

